سنڌ: محبت ۽ مزاحمت جو ديس

ليکڪ: رڪ سنڌي

ڪراچي 2025ع

Book: Sindh: The land of love and resistance

Author: Ruk Sindhi

(Book on History of Sindh in Sindhi Language)

Karachi 2025

فهرست

1. روپا ماڙي — محبت، بهادري ۽ قرباني جو امر استعارو
2. پاڪستان جي تهذيبي بنياد — سنڌو ماٿري جي سڃاڻپ
3. ڄڏهن افغان حاڪم سنڌ جي وزيراعظم کي اغوا ڪري ورتو
4. سنڌو ماٿري جو تاريخي ڪردار: ڄام ابڙو اڙٻنگ
5. ارغونن جي سنڌ تي حڪومت: تاريخ، مزاحمت ۽ ثقافتي بيگانگي
6. هالاڻي جي جنگ: ڪلهوڙن کان ٽالپرن تائين حڪومتي تبديلي جو تاريخي احوال
7. ٿر ۾ سوڍن ۽ ڪولهين جي مزاحمت
8. تارا ٻائي سنڌ جي تاريخ جي هڪ نرالي ۽ بهادر عورت حڪمران
9. دودو سومري جي ڏيءَ ڪويل: وطن لاءِ قرباني ۽ فخر جو استعارو
10. خاصائي واري جنگ ـ سنڌين جي جدوجهد جا داستان
11. بداماڻي پُنرو: سنڌ جي تاريخ جو هڪ بهادر ڪردار
12. ارغونن جا حملا ۽ ملتان جو الميو: ڄڏهن ماڻهو ڪتا ۽ ٻليون کائڻ تي مجبور ٿيا

13. سڪندر مقدوني جڏهن ماڇي قبيلي جي ويڙهاڪ بادشاهه کي اروڙ ۾ ڦاسي چاڙهيو
14. راجپوت نسل مان سنڌ جي ڪهڙين جديد ذاتين جنم ورتو؟
15. سنڌ جي ذاتين، قبيلن ۽ قومي سڃاڻپ جو تحقيقي جائزو
16. سنڌ تي راءِ گهراڻي جي حڪومت: هڪ مثالي دور جي ڪهاڻي
17. سنڌي قبيلن جي شاهه بيگ ارغون خلاف مزاحمت
18. سنڌ راڻي ۽ مير باگو خان ٽالپر: اقتدار، محبت ۽ قربانيءَ جي عجيب ڪهاڻي
19. جڏهن ڏارئي ارغون حاڪم جا ٻه پائر سنڌين هٿان مارجي ويا
20. راجا پورس سڪندر مقدوني کي سنڌ مان ڪيئن ڀڄڻ تي مجبور ڪيو؟

روپا ماڙي — محبت، بهادري ۽ قرباني جو امر استعارو

رڪ سنڌي

سنڌ جي دريائي ڪنارن، واريءَ جي ٿيلن ۽ تاريخ جي ورقن ۾ اهڙا به هنڌ آهن، جيڪي رڳو پٿرن، سرن يا پٽين جا ڍانچا نه آهن، پر محبت، وفاداري، بهادري ۽ قرباني جون لازوال يادگارون آهن. انهن ئي هنڌن مان هڪ آهي **روپا ماڙي** — جيڪا هڪ بادشاهه جي محبت جو تحفو هئي، پر وقت جي ڌوڙ ۾ اها قرباني ۽ عزم جي علامت بڻجي وئي.

بدين شهر کان ڏکڻ طرف لڳ ڀڳ 26 ميلن جي مفاصلي تي، سومرا دور جي طاقتور حڪمران **پونگر بادشاهه** پنهنجي محبوب زال **روپا راڻي** لاءِ ڪنر سر جي ڪناري تي هڪ شاندار ماڙي تعمير ڪرائي. ملڪا جي نالي سان منسوب اها عمارت "روپا ماڙي" سڏجڻ لڳي. هي اها ئي جاءِ هئي، جتي بادشاهه سلطنت جا اهم فيصلا ڪندو، تاجپوشي جون تقريبون ٿينديون ۽ جتي سنڌ جو تختگاهه به منتقل ٿيو.

پونگر بادشاهه جي وفات (1288ع) کان پوءِ سندس پٽ **چنسر** تخت تي ويٺو، جڏهن ته **وگهه ڪوٽ** تي سندس وفادار ڀاءُ **دودو سومرو** حڪمراني ڪندو رهيو. سياسي اختلافن ۽ اقتدار

جي ڪشمڪش جي باوجود روپا ماڙي حڪمراني ۽ شان و شوڪت جو مرڪز رهي، ايتري تائين جو تاريخ هڪ اهڙو موڙ اختيار ڪيو، جتي محبت ۽ وطن پرستي ٻنهي کي قربانيءَ جي امتحان مان گذرڻو پيو.

1299ع ۾ مغلن جي فوج سنڌ تي ٻه طرفي چڙهائي ڪئي — هڪ لشڪر بکر کان ۽ ٻيو ننگرپارڪر کان. سنڌ جا بهادر سپاهي ننڍين ننڍين دستن ۾ ورهائجي دشمن کي روڪڻ لاءِ اٿل بيٺا رهيا، پر دشمن جي گهڻائي ۽ طاقت اڳيان مزاحمت آهستي آهستي پوئتي ٿي وئي. اهڙي حالت ۾ ڪيترائي سردار پنهنجا خاندان ۽ قيمتي سامان ڪڇ جي طرف موڪلي آيا، پر **روپا راڻي** وڃڻ کان انڪار ڪري ڇڏيو.

دودو سومرو، جنهن تي ملڪا جي حفاظت جي ذميواري هئي، روپا ماڙي ڇڏڻ بدران آخري ساهه تائين ميدانِ جنگ ۾ وڙهندو رهيو. 1300ع ۾، جڏهن دشمن جي فوج ماڙي جي دروازي تائين پهتي، دودو **زنانِي در** وٽ وڙهندي شهيد ٿي ويو. پاڻُ جو رت ۾ رڱيل جسم ڏسي **چنسر** جي رڳن ۾ به جوش آيو ۽ هو به جنگ ۾ شامل ٿي شهيد ٿي ويو.

دودو جي شهادت کان پوءِ روپا راڻي پنهنجي قسمت جو فيصلو ڪري ورتو — هن پاڻ کي باهه حوالي ڪري ڇڏيو ۽ ماڙي سان گڏ ساڙي رک ڪري ڇڏيو، پر دشمن جي هٿ نه آئي. اڄ به روپا ماڙي جي پرسان **دودو** جي قبر موجود آهي، جڏهن ته **روپا راڻي** جو مزار ٿورو فاصلو تي واقع آهي.

روپا ماڙي **640هه** ۾ تعمير ٿي ۽ **700هه** ۾ تباهه ٿي وئي، پر ان جا پٿر، پٿيون ۽ ان سان جڙيل روايتون اڄ به سنڌ جي تاريخ ۾ محبت ۽ وطن لاءِ جان قربان ڪرڻ جو استعارو بڻيل آهن. هر سال **14 فَگڻ**)فيبروري جي پهرين هفتي) هتي ميلو لڳندو آهي، جتي شهيدن جي ياد ۾ ماڻهو گڏ ٿين ٿا — ته جيئن تاريخ کي زنده رکڻ جو فرض ادا ڪيو وڃي.

روپا ماڙي رڳو هڪ محل نه هئي، اها هڪ ڪهاڻي هئي — محبت جي، بهادري جي، ۽ انهيءَ عهد جي ته وطن ۽ عزت لاءِ آخري ساهه تائين جدوجهد جاري رهندي.

پاڪستان جي تهذيبي بنياد — سنڌو ماٿري جي سڃاڻپ

رُڪ سنڌي

اڄ جنهن سرزمين کي پاڪستان سڏيو وڃي ٿو، اها صرف هڪ جديد رياست نه آهي، جيڪا 1947ع ۾ ٺهي. هيءَ ڌرتي اُن تهذيبي ورثي جي امين آهي، جيڪو سياسي حدن، مذهبي سڃاڻپ ۽ نوآباديتي سرحدن کان ڪيترو اڳ موجود هو. پاڪستان جي حقيقي سڃاڻپ — ان جي تاريخي ڪوٺائي، ان جي ثقافتي روح ۽ ان جي بنيادي حيثيت — سنڌو ماٿري جي تهذيب ۾ رچي ويني آهي. دنيا جي قديم ترين ۽ نفيس شهري تهذيبن مان هڪ سنڌو تهذيب، انسانيت کي علم، فن، شهري منصوبا بندي ۽ سماجي تنظيم جو اهڙو تصور ڏنو، جيڪو ترتيب، تخليق ۽ وحدت کي نمايان ڪندو هو.

تاريخي تسلسل

پاڪستان جي تاريخ کي رڳو ورهاڱي کان شروع نه ٿو ڪري سگهجي. اها تاريخ هزارين سالن پويان وڃي ٿي، جڏهن موئن جو دڙو ۽ هڙپا جهڙا شهر شهري زندگي جا زنده مرڪز هئا.

هتي ئي سڀ کان اڳي لڪڻي، ماپ ۽ تور جا معيار، منصوبا بند عمارتون ۽ پاڻيءَ جو انتظام وجود ۾ آيو، جنهن سنڌو ماٿري کي بين النهرين ۽ مصر جي قديم تهذيبن جي برابر جڳهه ڏني.

برطانوي ماهر **سر جان مارشل**(Sir John Marshall) ، جنهن موئن جو دڙو جي کوجنا جي اڳواڻي ڪئي، پنهنجي رپورٽ *Mohenjo-daro and the Indus Civilization (1931)*۾ سنڌو تهذيب کي دنيا جي سڀ کان اعليٰ شهري تمدنن مان هڪ قرار ڏنو. اهڙيءَ طرح **سر مارٽيمر وِيلر**(Sir Mortimer Wheeler) ، جيڪو پاڪستان جي آثار قديمه کاتي جو باني هو، لکي ٿو ته:

"The Indus Valley Civilization was not an isolated culture, but a dynamic urban society with far-reaching connections."

پاڪستاني مؤرخ **ڊاڪٽر احمد حسن داني** (Ahmad Hasan Dani) ۽ **ڊاڪٽر حميده کهڙو** (Hamida Khuhro) به ان ڳالهه تي زور ڏين ٿا ته پاڪستان جي اصل تاريخ سنڌو ماٿري جي تهذيب کان شروع ٿئي ٿي، نه رڳو جديد سياسي دور کان.

مقامي سڃاڻپ ۽ ثقافتي وراثت

سنڌو ماٿري جا ماڻهو ڪنهن ٻاهرين سرزمين مان مهاجر ٿي نه آيا هئا؛ اهي هتيءَ جي ڌرتيءَ جا ئي پيدائشي هئا. هزارين

ورهين تائين انهن پنهنجيون ٻوليون، هنر، زراعت ۽ ثقافتي روايتون پاڻ ۾ ترقي ڏنيون.

هندستاني مؤرخ **اِرفان حبيب** (Irfan Habib) پنهنجي ڪتاب *People's History of India: The Indus Civilization* ۾ لکي ٿو ته سنڌو ماٿري جا رهواسي "autochthonous" يعني پنهنجي ڌرتيءَ جا ئي اصلي ماڻهو هئا، جيڪي پنهنجي علائقي ۾ ئي سماجي ارتقا جو سفر طئي ڪري آيا.

وحدت جو پيغام

ڪشمير کان ڪراچي تائين هڪ ئي تهذيب جي خوشبو محسوس ٿئي ٿي. هڪ ئي ثقافت جي روشني پکڙيل آهي. هڪ ئي قومي سڃاڻپ جي گونج ٻڌڻ ۾ اچي ٿي.

ڊاڪٽر نبي بخش بلوچ ۽ **شيخ اياز** جهڙا سنڌي مفڪر بار بار اهو پيغام ڏين ٿا ته پاڪستان جي قومي وحدت کي مضبوط ڪرڻ لاءِ ضروري آهي ته اسان پنهنجي تاريخ کي سنڌو ماٿري سان ڳنڍيون، ڇاڪاڻ ته اها ئي اسان جي سيني جي گڏيل وراثت آهي.

نتيجو — سڃاڻپ جي نئين تصور لاءِ سڏ

هاڻي وقت اچي ويو آهي ته اسان پنهنجي سڃاڻپ کي رڳو سياسي يا مذهبي عينڪ سان نه ڏسون، پر تهذيبي ۽ تاريخي بنيادن تي سمجهون.

سنڌو ماٿري جي تهذيب کي پاڪستان جي بنياد طور مڃڻ ضروري آهي — ڇوته اها ئي اها بنياد آهي، جيڪا اسان کي هڪ ڪري ٿي، اسان کي متحد ڪري ٿي، ۽ اسان کي دنيا آڏو هڪ قديم، باشعور ۽ باوقار قوم طور پيش ڪري ٿي.

حوالا

1. Sir John Marshall, *Mohenjo-daro and the Indus Civilization*, London, 1931.
2. Sir Mortimer Wheeler, *The Indus Civilization*, Cambridge University Press, 1953.
3. Ahmad Hasan Dani, *History of Pakistan: Pakistan Through Ages*, National Book Foundation, Islamabad.
4. Hamida Khuhro, *Sindh Through the Centuries*, Oxford University Press, Karachi.
5. Irfan Habib, *The Indus Civilization (People's History of India)*, Aligarh, 2002.
6. Nabi Bakhsh Baloch, *Sindh Ji Tarikh*, Sindhi Adabi Board, Jamshoro.
7. Shaikh Ayaz, *Kulyat*, Sindhi Adabi Board, Jamshoro.

جڏهن افغان حاڪم سنڌ جي وزيراعظم کي اغوا ڪري ورتو

ليکڪ: رُڪ سنڌي

اوڻويهين صديءَ جو ابتدائي اڌ، برصغير ۽ وچ ايشيا جي سياست ۾ هڪ هلچل ڀريو ۽ طوفاني دور هو. سلطنتن جي زوال ۽ نون اقتداري مرڪزن جي اڀار جي وچ ۾ سنڌ جي ڌرتي به وڏين طاقتن جي ٽڪراءَ جي زد ۾ رهي. اهڙي سياسي افراتفريءَ ۾ هڪ اهڙو واقعو پيش آيو جنهن سنڌ جي سياسي منظرنامي کي ڇرڪائي ڇڏيو — افغان حڪمران شاهه شجاع درانيءَ جو سنڌ جي وزيراعظم کي اغوا ڪرڻ وارو واقعو.

شاهه شجاع: عروج، زوال ۽ لالچ

شاهه شجاع دراني، احمد شاهه ابداليءَ جو پوٽو، 4 نومبر 1785ع تي پيدا ٿيو. هو پهريون ڀيرو 1803ع کان 1809ع تائين ۽ ٻيهر 1839ع کان 1842ع تائين افغانستان جي تخت تي ويٺو. ٻنهي دورن جي وچ ۾ هو هڪ بي‌تاج بادشاهه جي حيثيت سان دربدر ڦرندو رهيو ۽ پنهنجي وڃايل سلطنت ٻيهر هٿ ڪرڻ لاءِ جتي ممڪن ٿيو، فوجي ۽ سياسي چالبازيون آزمائيندو

رهيو. سنڌ، خاص ڪري تجارتي شهر شڪارپور، هميشه هن جي نظر ۾ هڪ پرڪشش ۽ نفع بخش هدف رهيو.

شڪارپور تي پنجو آزمائڻ

ڪلهوڙن جي زوال ۽ ٽالپر ميرن جي عروج سان گڏ، افغان پناڻ شڪارپور تي پنهنجو قبضو قائم رکندا آيا. اهو شهر ان وقت علائقي جي معيشت جو مرڪز هو، جتان تجارتي قافلا وچ ايشيا تائين رسائي رکندا هئا. شاهه شجاع لاءِ شڪارپور نه رڳو دولت جو ذريعو هو پر سنڌ ۾ سياسي اثر وڌائڻ لاءِ هڪ مضبوط اڏي جي حيثيت به رکندو هو.

1806ع ۾ شاهه شجاع پهريون ڀيرو شڪارپور آيو ۽ 'باغ شهزاده' ۾ ترسيل ٿيو. مير حاڪمن سفارتي نزاڪت کي نظر ۾ رکندي سندس مهمان نوازيءَ ۾ ڪا ڪسر نه ڇڏي، پر اها مهمان نوازي ميرن کي ڳري قيمت تي پئي. هڪ روايت موجب ٻيهه لک روپيا ۽ ٻيءَ موجب ڏهه لک روپيا خراج طور ادا ڪيا ويا.

ظلم ۽ جبر جي ڪهاڻي

شاهه شجاع جو شڪارپور ۾ قيام، مقامي آباديءَ لاءِ هڪ عذاب بڻجي ويو. منشي عطا محمد جي لفظن ۾:

"جتي به ڪيس ڪنهن مالدار جو پتو پوندو، هو پرواني وانگر اتي پهچي، دولت ڦري ڇڏيندو. جتي به ڪنهن ڪنوار ڇوڪريءَ جو ذڪر ٻڌندو، ان کي زوريءَ حرم ۾ وٺي ايندو."

عورتن جي عزتدري، دولت جي ڦرلٽ ۽ مخالفن تي ظلم — هن جا روزمرهه ڪم هئا. ڪي موقعا ته اهڙا به آيا جو هن بااثر مقامي سردارن جي نياڻين کي به زوريءَ نڪاح ۾ آندو.

وزيراعظم جو اغوا — هڪ سياسي ڌڪو

1810ع ۾ جڏهن ميرن خراج ڏيڻ بند ڪيو ته شاهه شجاع ٻيهر شڪارپور تي لشڪرڪشي ڪئي. هن ڀيري، سنڌ جي وزيراعظم نواب ولي محمد خان لغاريءَ کي گرفتار ڪيو. هي قدم رڳو فوجي نه پر هڪ واضح سياسي پيغام به هو — ته افغان طاقت اجا به هن علائقي ۾ پنهنجو اثر وجهي سگهي ٿي.

ميرن لاءِ اها صورتحال ناقابلِ برداشت هئي. ڳالهين جا در کوليا ويا، ۽ ڳرا تحفا گڏوگڏ ويهه لک روپيا ڀتي طور ڏيڻ تي وزيراعظم جي آزادي ممڪن ٿي. ان کان پوءِ شاهه شجاع واپس ڪابل موٽي ويو، پر سنڌ جي حڪمرانن تي پنهنجي فوجي ۽ نفسياتي برتريءَ جو اثر ڇڏي ويو.

ڏگهو پاڇو ۽ انجام

ايندڙ ڪيترن ئي سالن تائين شاهه شجاع ڪڏهن سڌي طرح ۽ ڪڏهن اڻ سڌي طرح سنڌ جي سياست ۾ مداخلت ڪندو رهيو. سندس حملا، خراج جون گهرجون ۽ ڦرلٽ، سنڌ جي امن ۽ امان کي بار بار لوڏي ڇڏيندڙيون هيون. آخرڪار 1842ع ۾ هن جو قتل ٿيو، پر لڳاتار چاليهه سال هو سنڌ لاءِ هڪ خطرناڪ سياسي وبال بڻيل رهيو.

نتيجو

شاهه شجاع جي ڪهاڻي رڳو هڪ شخص جي لالچ ۽ جبر جي تاريخ ناهي، پر هڪ عبرتناڪ سبق به آهي ته اندروني ڪمزوري، حڪمرانن جي باهمي اختلاف ۽ سفارتي ڪوتاهي، هميشه بيروني طاقتن کي مداخلت جو موقعو فراهم ڪن ٿيون. جيڪڏهن سنڌ جي ان وقت جي قيادت اتحاد ۽ تدبير سان ڪم ڪري ها ته شايد افغان مداخلت ايتري وسيع نه ٿئي ها.

سنڌو ماٿري جو تاريخي ڪردار: ڄام ابڙو اڙينگ

ليکڪ: رڪ سنڌي

تعارف

سنڌو ماٿري جي تاريخ، انساني تهذيب جي قديم ترين داستانن مان هڪ آهي، جنهن ۾ هزارين سالن جي سياسي، ثقافتي، ۽ معاشرتي روايتون هڪ ٻئي سان اهڙي ريت جڙيل آهن، جو ڌار ڪرڻ ڏکيو آهي. هن خطي جي سرحدون مختلف دورن ۾ تبديل ٿينديون رهيون، پر سنڌ ۽ ڪڇ جي رشتن ۾ سدائين هڪ مضبوط جذبو، قومي يڪجهتي ۽ باهمي پائپي برقرار رهيو.

قديم ماخذن ۾ واضح اشارا ملن ٿا ته ڪڇ پڄ، ڪاٺياواڙ، گجرات ۽ راجستان جي وڏن حصن جو سنڌ سان سياسي ۽ ثقافتي ناتو هزارين سالن کان قائم رهيو آهي. *البيروني* پنهنجي ڪتاب "**الهند**"۾ سنڌ ۽ ڪڇ جي واپار ۽ ماڻهن جي ثقافتي هڪجهڙائيءَ جو ذڪر ڪندي لکي ٿو ته:

"سمنڊ جي ڪناري ڪان وٺي ريگستان جي حد تائين، سنڌي ٻولي ۽ ريتون ڪڇ ۾ اهڙي طرح رائج آهن، ڄڻ هڪ ئي ملڪ هجي." (الهند، ص 233)

سنڌ ۽ ڪڇ جا ثقافتي ۽ سياسي رشتا

سنڌ ۽ ڪڇ جو تعلق رڳو سرحدي همسائيگي جو نه پر هزارين سالن جي گڏيل تاريخ ۽ تهذيب جو نتيجو هو. *مير معصوم بکيري* پنهنجي "تاريخ معصومي" ۾ لکي ٿو:

"ڪڇ جا جاڙيجا ۽ سمو سردار، سنڌ سان محبت ۽ وفاداريءَ ۾ سدائين اڳيان رهيا، ۽ سنڌ جي ڏکن ۾ پاڻ کي شامل سمجهندا هئا".

ڪڇڪي ٻولي، جيڪا اڄ به ڪڇ ۾ ڳالهائي وڃي ٿي، سنڌيءَ جو هڪ اهم لهجو آهي. *گل حسن لغاري* پنهنجي تحقيق ۾ وضاحت ڪئي ته:

"ڪڇڪي ٻولي اوڀرئين سنڌي لهجي سان ايتري ويجهڙائي رکي ٿي، جو ٿر ۽ عمرڪوٽ جا ماڻهو ڪڇ ۾ ڳالهائيندڙن کي پنهنجي ئي ڳوناڻن وانگر سمجهن ٿا) ".*سنڌي ٻوليءَ جا لهجا*، ص 57(

ڪڇ ۽ سنڌ جا ماڻهو سڱاوتي، واپاري ۽ مذهبي رشتن سان ٻَڌيل هئا. ٿرپارڪر جي ڪيترن ئي علائقن ۾ اڄ به

سڳاوتيون ڪڇ ۽ گجرات سان ٿين ٿيون، جيڪي قديم دور جي اجتماعي ثقافتي ورثي جو تسلسل آهن.

سومرن جي دور ۾ سياسي پس منظر

تيرهين صديءَ جي پڇاڙي ۾، سومرا گهراڻو سنڌ جي حڪمرانيءَ تي قابض هو. ڀونگر سومري جي وفات کان پوءِ، سندس ٻن پٽن، دودو ۽ چنيسر، وچ ۾ تخت جي ورهاست تي اختلاف پيدا ٿيو. وڏي ڀيڻ ٻاگهي بائي کي فيصلو ڪرڻ لاءِ چونڊيو ويو، جنهن پنهنجي سياسي بصيرت سان دودو کي تخت تي ويهاريو.

مظفر علوي لکي ٿو:

"ٻاگهي بائيءَ جو فيصلو راڄداريءَ جي اصولن مطابق هو، پر چنيسر هن فيصلي کي ذاتي توهين سمجهندي، دهلي دربار ۾ علاؤالدين خلجيءَ کان فوجي مدد لاءِ عرض ڪيو) ".*سنڌ ۾ سومرا ۽ سندن سياسي ڪردار، ص 144*(

چنيسر، پنهنجي ذاتي مقصد لاءِ، قومي غيرت کي سودي ۾ رکندي، پنهنجي ڀيڻ جو سڱ علاؤالدين کي ڏيڻ جي آڇ ڪئي، جيڪا سنڌ جي تاريخ ۾ هڪ اهم اخلاقي ۽ سياسي موڙ بڻجي.

علاؤالدين خلجيءَ جي ڪاهه ۽ ننگر سومري جي بهادري

1313ع ۾ علاؤالدين خلجيءَ جو لشڪر سنڌ ڏانهن وڌيو. دودو سومري، دشمن جي ايندڙ خطري کي روڪڻ لاءِ پهرين سفارت ذريعي مسئلو حل ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي ۽ پنهنجي ياءُ چنيسر جي پٽ ننگر کي ايلچي طور موڪليو.

مرزا قليچ بيگ لکي ٿو:

"ننگر سومري، دشمن جي سامهون بيهي، پنهنجي قوم جي غيرت تي سودو ڪرڻ کان انڪار ڪيو ۽ بي ڌڙڪ جنگ جي شروعات ڪئي، جنهن ۾ پاڻ ۽ سندس ساٿي شهيد ٿي ويا ".)چچ *نامو، حاشيه*(

هن جرت ۽ انڪار کي سنڌ جي عوام قومي فخر جي علامت بڻايو، ۽ شاعرن پنهنجي بيتن ۾ ان کي هميشه زنده رکيو.

چام ابڑو اڙٻنگ جو ڪردار

چام ابڑو اڙٻنگ، ڪڇ جي "وڏ سر" علائقي جو والي، پنهنجي دور جو بي مثال سورمو هو. دودي سومري، جنگ کان اڳ پنهنجي ڀيڻ ٻاگهي ٻائي ۽ سڄي سلطاني گهراڻي جي عورتن

ڪي ابڙي جي حوالي ڪيو، ته جيئن دشمن جي هٿان سندن عزت محفوظ رهي.

ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ "سنڌ جي سورهيه مردن" ۾ لکي ٿو:

"ابڙي وٽ سومرن جون سامون پناهه ۾ هيون. هو ننڍي لشڪر سان ميدان ۾ لهي، دشمن جي قطارن ۾ خوف وجهي ويو. سر ڏيڻ کان اڳ تائين به هن انهن عورتن کي ڌارين جي حوالي ٿيڻ نه ڏنو." (ص 212(

ابڙي جي جنگي مهارت ۽ وفاداري جو اهو عالم هو، جو دشمن جي قطارن ۾ بيچيني پکڙجي وئي.

ستين جو آستان: عورتن جي عزت لاءِ قرباني

جنگ جي نتيجي ۾، جڏهن دشمن جي ڪاهه ويجهو پهتي، سومرن جي سامن فيصلو ڪيو ته عزت بچائڻ لاءِ حياتي قربان ڪجي. هنن پاڻ کي باهه ۾ ساڙي ڇڏيو.

مخدوم طاهر "تاريخ طاهري" ۾ لکي ٿو:

"انهن بهادر عورتن جي قربانيءَ واري هنڌ کي پوءِ 'ستين جو آستان' سڏيو ويو، جتي صدين کان ميلا لڳن ٿا، ۽ ماڻهو محبت ۽ عقيدت جا گل نڇاور ڪن ٿا." (ص 98(

شاهه عبداللطيف ڀٽائيءَ جو ادبي خراج

شاهه عبداللطيف ڀٽائي، ڄام ابڙو جي بهادريءَ کي پنهنجي بيت ۾ هن ريت امر ڪيو:

"ابڙو سوَڙو، وڏوَڙو، سمو سونهن سندن"
)سر سورٺ، شاهه جو رسالو(

هن بيت ۾ "سوَڙو" بهادريءَ ۽ "سمو سونهن" وفاداريءَ جو استعارو آهي، جيڪو ڄام ابڙو جي شخصيت تي مڪمل لاڳو ٿئي ٿو.

نتيجو

ڄام ابڙو اڙٻنگ جي بهادري، ننگر سومري جي غيرت، ۽ سومرن جي عورتن جي عزت لاءِ ڪيل قرباني، سنڌ جي قومي تاريخ جا امر حوالا آهن. اهي قصا رڳو ماضيءَ جي ورقن ۾ لکيل داستان نه، پر ايندڙ نسلن لاءِ قومي سڃاڻپ ۽ اخلاقي جرئت جا زنده مثال آهن. سنڌو ماٿري جي اها ڌرتي، اهڙن سورهيهن ۽ وفادار ماڻهن جي ورثي تي هميشه فخر ڪندي رهندي.

حوالا:

1. البيروني، *الهند*، عربي کان ترجمو: ڊاڪٽر غلام مصطفى، حيدرآباد، 1985.
2. مير معصوم بکيري، *تاريخ معصومي*، ايڊيٽر: ڊاڪٽر نبي بخش بلوچ، حيدرآباد، 1964.
3. گل حسن لغاري، *سنڌي ٻوليءَ جا لهجا*، سنڌي ادبي بورڊ، 1992.
4. مظفر علوي، *سنڌ ۾ سومرا ۽ سندن سياسي ڪردار*، ڪراچي يونيورسٽي، 1978.
5. مرزا قليچ بيگ، چچ *نامو* (حاشيه)، سنڌي ادبي بورڊ، 1950.
6. شاهه عبداللطيف ڀٽائي، *شاهه جو رسالو*، ايڊيٽر: ڊاڪٽر نبي بخش بلوچ، جلد 2، سنڌي ادبي بورڊ، 1960.
7. ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ، *سنڌ جي سورهيه مردن*، سنڌ يونيورسٽي، 1981.
8. مخدوم طاهر، *تاريخ طاهري*، سنڌي ادبي بورڊ، 1965.

ارغونن جي سنڌ تي حڪومت: تاريخ، مزاحمت ۽ ثقافتي بيگانگي

رُڪ سنڌي

تمهيد

سنڌ جي تاريخ ۾ اهڙا ڪيترائي دور آيا، جن هن ڌرتيءَ جي تهذيب، ثقافت ۽ سياسي خودمختياريءَ کي گهڻو متاثر ڪيو. انهن دورن مان ارغون، ترخان ۽ مغلن جو دور خاص طور تي اهم آهي، جن جي حڪومت ته مختصر هئي، پر سندن اثرات صديون جاري رهيا. سنڌ جي عظيم صوفي شاعر شاهه عبداللطيف ڀٽائي انهن دورن جي بيگانگي، ظلم ۽ ثقافتي جبر کي علامتي انداز ۾ بيان ڪيو. سندن هڪ دردناڪ شعر سنڌ جي اجتماعي سور جي ترجماني ڪري ٿو:

"ڀيَيم ڀٽائڻ سين، ٻولي جي نه ٻُجهن
آءٌ سنڌيءَ جو سعيو ڪريان، هو پارسيون پڇن
مون پڻ مُلا تن، سرتيون سور پرائيو"

هي شعر انهن ڌارين حڪمرانن جي روش تي تنقيد آهي، جيڪي سنڌ تي ته قابض ٿيا، پر نه سنڌي ٻولي سمجهي، نه

سنڌي ماڻهن جي ثقافت، احساسن ۽ دردن کي. شاهه لطيف هن شعر ۾ سنڌ جي عوامي درد، ثقافتي بيگانگي ۽ غلاميءَ جي احساس کي علامتي انداز ۾ بيان ڪيو.

ارغون خاندان جو تاريخي پس منظر

ارغون خاندان جو نسبي سلسلو چنگيز خان سان وڃي ملي ٿو. ذوالنون بيگ ارغون، سلطان حسين بايقرا طرفان قنڌار جو حاڪم هو. جڏهن شيباني خان سان جنگ ۾ ذوالنون مارجي ويو، ته سندس پٽ شاهه بيگ ارغون قنڌار جو حاڪم مقرر ٿيو. بعد ۾ هن سنڌ تي حملو ڪري سمن خاندان جي آخري حاڪم ڄام فيروز کان حڪومت کسي ورتي. اهڙيءَ طرح 1520ع ۾ سنڌ تي ارغونن جي حڪومت جو آغاز ٿيو.

سنڌ تي حملن ۽ قبضي جي ڪهاڻي

سبيءَ جي جنگ (1485ع)

ارغونن سبيءَ تي حملو ڪيو، جيڪو سنڌ جو اهم سرحدي شهر هو. ڄام نظام الدين دريا خان کي سبي واپس وٺڻ جو حڪم ڏنو. دريا خان ارغونن کي شڪست ڏئي سنڌ جي

حاڪميت بحال ڪئي. هن جنگ ۾ ذوالنون جو پٽ سلطان محمد مارجي ويو.

ٺٽي جي جنگ (1520ع)

ڄام نظام الدين جي وفات کان پوءِ سنڌ ۾ سياسي انتشار پيدا ٿيو. شاهه بيگ ارغون ان موقعي مان فائدو وٺي ٺٽي تي حملو ڪيو. دريا خان بهادريءَ سان مقابلو ڪيو پر شهيد ٿي ويو. ارغونن ٺٽي شهر کي نوَ ڏينهن ڦريو ۽ ساڙيو. بعد ۾ قاضي قادن جي اپيل تي قتل ۽ ڦرلٽ بند ٿي. ڄام فيروز ۽ شاهه بيگ وچ ۾ صلح ٿي، جنهن تحت سنڌ ٻن حصن ۾ ورهائجي وئي: ڏکڻ سنڌ ڄام فيروز جي حوالي ۽ اتر سنڌ شاهه بيگ جي قبضي هيٺ آئي.

ارغون دور جا سماجي، ثقافتي ۽ سياسي اثرات

ارغونن جي حڪومت سنڌ جي سماجي، ثقافتي ۽ سياسي بنيادن کي لوڏي ڇڏيو:

- سنڌ جا قلعا، وسنديون، مال ملڪيتون ڌارين جي قبضي ۾ آيون.
- خراسان مان آيل اميرن ۽ پناهگيرن سنڌ جي امن پسند فضا کي بگاڙي ڇڏيو.
- سنڌي ٻولي، ثقافت ۽ روايتن کي نظرانداز ڪيو ويو.

- سنڌي ماڻهن جي حوصلي، فڪر ۽ خوديءَ کي وڏو ڇيهو رسيو.

شاهه لطيف جو شعر انهيءَ بيگانگي ۽ ثقافتي جبر جي علامت آهي.

شاهه حسن ارغون ۽ ترخانن جو دور

شاهه بيگ کان پوءِ سندس پٽ شاهه حسن ارغون تخت تي وينو. هن ملتان فتح ڪيو، بکر ۽ سيوهڻ جا قلعا مضبوط ڪيا. 1555ع ۾ سندس وفات کان پوءِ ترخان خاندان سنڌ تي قابض ٿيو. ارغون-ترخان دور مجموعي طور فقط 36 سالن تائين رهيو، پر ان جا اثر ايندڙ ٽن صدين تائين سنڌ تي قائم رهيا.

سنڌ جي مزاحمت ۽ قربانيون

دريا خان جا پٽ محمود خان، موتڻ خان ۽ ڄام سارنگ مزاحمت لاءِ تيار ٿيا. ٺٽيءَ جي جنگ ۾ سوڍن بي مثال بهادري ڏيکاري، پر وڏي انگ ۾ شهيد ٿيا. شاهه بيگ باغبان، سيوهڻ ۽ بکر ۾ بغاوتن کي ڇيپاٽيو، پر سنڌ ۾ ڪڏهن به سڪون سان نه رهي سگهيو.

خوني برج جو واقعو

بکر ۾ ڏاريجا قبيلي بغاوت ڪئي، جنهن کي مير فاضل ۽ سلطان محمود سختيءَ سان دٻايو. ستاويهن سردارن کي موقعي تي سزاياب ڪيو ويو، باقي ٻچيلن کي رات جو قتل ڪري درياهه ۾ اڇلايو ويو. اهو برج، جتان لاشون درياهه ۾ اڇلايا ويا، پوءِ "خوني برج "جي نالي سان سڏجڻ لڳو.

اختتامي ڪلمات

ارغون، ترخان ۽ مغل دور جي مختصر حڪمراني سنڌ جي سماجي، سياسي ۽ ثقافتي بنيادن کي صديون متاثر ڪيو. شاهه لطيف جو شعر ان دور جي بيگانگي، ظلم ۽ سنڌي سڃاڻپ جي پامالي جو گهاٽو اظهار آهي. سنڌ جي تاريخ ۾ هي دور غلامي، مزاحمت ۽ قربانين جو باب آهي، جنهن کي ياد رکڻ ۽ سمجهڻ اڄ به انتهائي ضروري آهي.

هالاڻي جي جنگ: ڪلهوڙن کان ٽالپرن تائين حڪومتي تبديلي جو تاريخي احوال

ليکڪ: رڪ سنڌي

تاريخي پس منظر

سنڌ جي تاريخ ۾ هالاڻي جي جنگ هڪ اهم موڙ آهي، جنهن رڳو ٻن خاندانن جي وچ ۾ اقتدار جي تبديلي نه آندي، پر سنڌ جي سياسي، فوجي ۽ قبائلي نظام کي به نئون رخ ڏنو. مغل سلطنت جي ڪمزور ٿيڻ کان پوءِ مقامي حڪمرانن لاءِ آزاديءَ جا موقعا پيدا ٿيا. انهن ۾ ڪلهوڙا خاندان سڀ کان اڳيان هو.

ڪلهوڙا حڪمرانيءَ جي اوسر

ميان يار محمد ڪلهوڙو، جيڪو مذهبي پيشوا ۽ سياسي اڳواڻ ٻنهي حيثيتن سان سڃاتو ويندو هو، 1701ع ۾ سنڌ تي حڪمرانيءَ جو بنياد وڌو. سندس حڪومت جو دارومدار قبائلي اتحاد، مذهبي اثر ۽ فوجي طاقت تي هو. ڪلهوڙا دور

۾ سنڌ هڪ حد تائين خودمختيار هئي، پر دربار اندر قبائلي اختلاف، مالياتي بدانتظامي ۽ مرڪزي فوجي ڪمزوري سبب حڪمرانيءَ ۾ دراڙون پيون.

ٽالپرن جو عروج

ٽالپر بلوچ، اصل ۾ ڪلهوڙن جي فوج ۾ اهم عهدن تي فائز هئا. وقت سان گڏ سندن سياسي اثر وڌي ويو. ٽالپر اڳواڻ مير فتح علي خان وٽ قبائلي اتحاد کي منظم ڪرڻ ۽ فوجي حڪمت عمليءَ جي صلاحيت هئي. جڏهن ڪلهوڙا ڪمزور ٿيا، ٽالپر طاقتور متبادل طور اڀريا.

جنگ جو جغرافيائي ۽ سماجي منظرنامو

هالاڻي جو ميدان، جتي هي جنگ لڳي، اڄ موجوده نيشنل هاءِ وي جي ڀرسان آهي، ۽ تاريخي رڪارڊ مطابق اهو ميدان چار ديهن تي پکڙيل هو:

1. پير وتيو
2. هالاڻي
3. ڀهلاڻي
4. نئون آباد

هتي اڄ به ٻه اهم قبرستان موجود آهن:

- **دلو مشائخ جو قبرستان** –جتي ڪلهوڙن جي چانوٽي هئي ۽ ڦاسي گهاٽ پڻ موجود هو، جنهن کي مقامي ماڻهو "سُوري" چون ٿا.
- **پير بالو جو قبرستان** –ٽالپرن جي چانوٽيءَ جو هنڌ، جيڪو هالاٽي – محرابپور ريلوي لائين جي ڏکڻ ۾ آهي.

انهن قبرستانن ۽ آس پاس جي هنڌن تي اڄ به جنگ جي نشانيون ۽ مقامي روايتون زنده آهن، جيڪي ان وقت جي خوني مقابلي کي ياد ڏيارين ٿيون.

فوجي تياري ۽ صف بندي

ڪلهوڙا لشڪر

- **تعداد** :لڳ ڀڳ 30,000 سپاهي.
- **قبيلائي جٿا** :ليکي، ڪوسا، نومڙيا ۽ ٻين مقامي قومن جا ماڻهو.
- **اتحادي** :پنڌ سپاهي ۽ قلات جي خان جي فوج جا دستا.
- **اهم اڳواڻ**:
  - محمد حسن ڪهاوڙ (سپهه سالار(
  - ڏڳاٽو خان جتوئي (ساهتي پرڳڻي جو گورنر)
  - بلاول ليکي (راجو ليکيءَ جو پٽ)

ٽالپر لشڪر

- **تعداد** :شروعاتي طور تي لڳ ڀڳ 6,000، پر قبائلي اتحاد سان گڏ تعداد 30,000 جي لڳ ڀڳ.
- **اهم اڳواڻ**:
    - مير فتح علي خان ٽالپر (سردار ۽ سپهه سالار)
    - مير باگو خان، مير الهيار خان، مير ٺارو خان
    - مير سهراب خان، ننڊو خان پرڳڙي

جنگ جو تفصيلي احوال

1782ع ۾ ٻنهي لشڪرن ۾ چڪتاڻ پنهنجي عروج تي پهتي. ڪلهوڙا لشڪر "پير ولي درويش" (دلو مشائخ) جي قبرستان وٽ ڇانوڻي هنئي، جڏهن ته ٽالپر لشڪر "پريالوءِ" وٽ مورچا بندي ڪئي.

شروعاتي حملو

جنگ جي شروعات سخت تيراندازي ۽ نيزابازي سان ٿي. ٽالپر فوج، تعداد ۾ گهٽ هجڻ باوجود، پنهنجي صف بندي ۽ حڪمت عمليءَ ۾ منظم هئي. مير فتح علي خان پنهنجي فوج کي ننڍين ۽ تيز حرڪت ڪندڙ دستن ۾ ورهايو، جيڪي دشمن جي ڪمزور هنڌن تي حملا ڪندا رهيا.

فيصلائتي لمحو

محمد حسن ڪهاوڙ ڪلهوڙن جي طرفان نهايت بهادريءَ سان وڙهيو. پر هڪ سخت مقابلي ۾ هو مير فتح علي خان جي هٿان مارجي ويو، جنهن سان ڪلهوڙا لشڪر جي قيادت ڪمزور ٿي پئي. ان سان گڏ پناڻ ۽ ٻيا اتحادي به ميدان ڇڏي ڀڄڻ لڳا.

ميان عبدالنبي جي ڀاڄ

ميان عبدالنبي لشڪر جي شڪست ڏسي، ڀلاٽي پرسان هڪ ڊنڊ ۾ لڪي ويو، پوءِ ٻيڙيءَ وسيلي درياهه پار ڪري ٽڪرن ڏانهن هليو ويو، ۽ آخرڪار جوڌپور پهچي پناهه ورتي. هو 1805ع ۾ راجنپور ۾ وفات ڪري ويو.

نتيجا ۽ سياسي اثرات

1. **حڪومتي تبديلي**:ڪلهوڙن جي 82 سالن جي حڪمراني ختم ٿي، ۽ ٽالپرن جو دور شروع ٿيو (1783ع – 1843ع.)
2. **قبائلي اتحاد جي اهميت**:ٽالپرن جي ڪاميابي سندن قبائلي اتحاد، منظم فوجي حڪمت عملي ۽ مقامي حمايت جي نتيجي ۾ ممڪن ٿي.
3. **سياسي استحڪام**:شروعاتي ٽالپر دور ۾ نسبي امن آيو، پر برطانوي اثر آهستي آهستي وڌندو ويو،

جيڪو آخرڪار 1843ع ۾ سنڌ جي برطانوي قبضي تي ختم ٿيو.

جنگ کان پوءِ جا واقعا

مير فتح علي خان نوشهري فيروز ۾ فاتح جي حيثيت سان دربار سجائي، مخالف سردارن کي معافي ڏني ۽ وفادارن کي انعام اڪرام عطا ڪيا. ڪلهوڙا حامي ڪيترائي سردار ٽالپرن سان بيعت تي ويا، جنهن سان سندن حڪمراني مضبوط ٿي.

ضميمو: ڪلهوڙا ۽ ٽالپر حڪمرانن جا مختصر پروفائيل

ڪلهوڙا حڪمران (1701ع – 1783ع)

1. **ميان يار محمد ڪلهوڙو** (1701ع – 1719ع) — حڪمرانيءَ جو باني، مغل دور ۾ سنڌ جو گورنر، زراعت ۽ آبپاشي ۾ سڌارا.
2. **ميان نور محمد ڪلهوڙو** (1719ع – 1755ع) — ڪلهوڙا حڪومت جو عروج، فوجي توسيع، شهرن جي آبادڪاري.

3. **ميان مرادياب خان ڪلهوڙو** (1755ع – 1758ع) — مختصر دور، قبائلي اختلاف.
4. **ميان غلام شاهه ڪلهوڙو** (1758ع – 1772ع) — سياسي قابليت، پڪو قلعو تعمير، نون شهرن جي بنياد.
5. **ميان سرفراز خان ڪلهوڙو** (1772ع – 1775ع) — اندروني سازشون ۽ ڪمزوريون.
6. **ميان عبدالنبي ڪلهوڙو** (1775ع – 1783ع) — آخري حڪمران، هالاڻي ۾ شڪست، جلاوطني.

ٽالپر حڪمران (1783ع – 1843ع)

1. **مير فتح علي خان ٽالپر** (1783ع – 1801ع) — حڪمرانيءَ جو باني، هالاڻي جو فاتح، قبائلي اتحاد جو سرواڻ.
2. **مير ڪرم علي خان ٽالپر** (1801ع – 1828ع) — امن ۽ تعميراتي منصوبن جو حامي، حيدرآباد جي آبادڪاري.
3. **مير مراد علي خان ٽالپر** (1828ع – 1833ع) — واپار جي واڌاري جون ڪوششون، برطانوي اثر هيٺ دور.
4. **مير نصير خان ٽالپر** (1833ع – 1843ع) — آخري حڪمران، مياني ۽ ڊبي جي جنگين ۾ شڪست، سنڌ تي برطانوي قبضو.

حوالا

1. بريلوي، غلام رسول. *سنڌ جي تاريخ ۾ ڪلهوڙا ۽ ٽالپر*. حيدرآباد: مهراڻ اڪيڊمي، 1985ع.
2. لغاري، حفيظ. *هالاڻي جي جنگ جو احوال*. ساهتيه رسالو، جنوري 1992ع.
3. ميمڻ، محمد صديق. *نواب شاهه جا تاريخي مقام*. نواب شاهه: ضلعي آرڪائيو، 2003ع.

ٿر ۾ سوڍن ۽ ڪولهين جي مزاحمت

ليک: رڪ سنڌي

تعارف

1843ع ۾ جڏهن برطانوي ايسٽ انڊيا ڪمپني سنڌ تي حملي ڪري ڪلهوڙن ۽ پوءِ ٽالپر حڪمرانن کي شڪست ڏني، تڏهن سنڌ تي انگريزن جي حاڪميت جو دور شروع ٿيو. پر سنڌو درياهه جي ڪنارن کان پري، ريگستاني ٿر هڪ اهڙو ميدان بڻيو جتي هندستان جي تاريخ جي سڀ کان ڏکي ۽ پختي مزاحمتن مان هڪ شروع ٿي.

ٿر جا سوڍا راجپوت ۽ ڪولهي قبيلا ـ جن جا اڳواڻ **روپلو ڪوهلي، راڻي ڪرن جي ۽ رتن سنگھ سوڍو** هئا ـ نئين آيل انگريز حڪمرانن آڏو جهڪڻ کان انڪار ڪري ڇڏيو.
سورهين ورهين تائين (1843 **کان** 1859) **هي جنگ، سلطنتن يا** باقاعدہ فوجن جي بدران، ريگستاني قبيلا وڙهندا رهيا جن جي بهادري، حڪمت عملي ۽ آزاديءَ جي شوق ٿر کي انگريزن لاءِ هڪ اڻ مٽ تڪليف بڻائي ڇڏيو.

ٿر جي جاگرافي ۽ حڪمتِ عملي واري اهميت

ٿر جو ريگستان، جيڪو اڄ جي سنڌ، راجستان ۽ ڪڇ تائين پکڙيل آهي، رڳو بنجر زمين نه هو، پر هڪ قدرتي قلعي جي حيثيت رکندو هو. ٿر جي سخت آبهوا، اڻ لڀ پاڻيءَ جا ذخيرا ۽ ريتيلي ٽڪرين جو جهنگ اتي رهندڙن لاءِ بچاءَ جا فطري هٿيار هئا. **ڪروڙن جهڙا جبل**، جيڪي ننگرپارڪر ۾ اوچتا ايرندا آهن، مقامي جنگين لاءِ پناهه گاهه ۽ قلعو هئا. اهڙي ماحول ۾، انگريزي فوج جي جديد هٿيارن جو فائدو گهٽ ۽ پيرو بيڪار ٿي ويندو هو.

برطانوي قبضي کان پوءِ جي بيچيني

سنڌ تي قبضي کان پوءِ انگريزن ٿر ۾ انتظامي ڍانچي کي نئين سر ترتيب ڏنو:

- 1844ع ۾ پارڪر ۽ ڪننو (مٺي ۽ ڏيپلو سميت) ڪڇ جي اسسٽنٽ پولٽيڪل ايجنٽ رڪس جي هيٺ آندا ويا، جڏهن ته ٿرگڙهه،ڇاڇرو ۽ عمرڪوٽ ميرپورخاص جي ڊپٽي ڪليڪٽر حوالي ڪيا ويا.
- مقامي رهاڻين ۽ سردارن جا روايتي حق ختم ڪيا ويا.
- چراگاهن ۽ مال مويشي تي ٽيڪس لاڳو ڪيا ويا، جنهن سان اقتصادي آزادي ۽ سياسي حيثيت ڀنهي تي ڌڪ پيو.

هي سڀ سوڍا راجپوتن ۽ ڪولهي اڳواڻن لاءِ ناقابلِ برداشت هو1846 .ع ۾ **رتن سنگھ سوڍو** هٿياربند بغاوت ڪئي ـ جيڪا ٿر ۾ انگريزن خلاف پهرين منظم بغاوت هئي. نتيجو ته بي فيصلا رهيو، پر انگريزن رتن سنگھ کي دوکي سان گرفتار ڪري 1866ع ۾ ڦاسي ڏني.

روپلو ڪولهيءَ جو اپار ۽ گوريلا جنگ

حقيقي موڙ 15**اپريل** 1859ع تي آيو، جڏهن **روپلو ڪولهي** ـ هڪ غير معمولي حڪمت عملي رکندڙ سالار ـ ڪليل بغاوت جو اعلان ڪيو.

- هن **اٺ هزار کان وڌيڪ ڪولهي سپاهي** گڏ ڪيا.
- سرڪاري آفيسن تي حملو ڪيو، رڪارڊ ساڙي ڇڏيا، ۽ خزانا لٽي ورتا.
- ٽي ڀيرا انگريزي فوجن کي شڪست ڏني، رات جي ڇاپن ۽ ريگستاني لڪ لڪاءَ واري حڪمت عملي سان دشمن کي حيران ڪري ڇڏيو.

جواب ۾، ڪرنل ايونس حيدرآباد مان توپون ۽ فوجي گڏ ڪري ٿر ڏانهن وڌيو، پر روپلو جا ساٿي مهينن تائين مقابلو ڪندا رهيا.

چندن گڙهه جو محاصرو

جبلن جي مٿان **چندن گڙهه** نالي قلعو هو، جيڪو مزاحمت جي علامت بڻيل هو 3 .**مئي** 1859ع تي انگريزي توپن جي شديد حملي کان پوءِ قلعو ڀيجي پٽ ڪري ڇڏيو ويو. روپلو جا ساٿي ريگستان ۾ پکڙجي وري گوريلا جنگ جاري رکندا رهيا.

ٻيا اڳواڻ ۽ بهادريءَ جا قصا

هي مزاحمت رڳو روپلو تائين محدود نه هئي .**راڻي ڪرن جي، راجا لڌو سنگهه ويراوه، پوپٽ سنگهه ۽ اُدهي سنگهه سوڍو** جهڙا اڳواڻ اهم ڪردار ادا ڪندا رهيا.

- اُدهي سنگهه جيلن مان قيدين کي آزاد ڪرايو ۽ ڪرنل ٽراٽ جي لشڪر تي حملو ڪري ڪيس پٺڻ تي مجبور ڪيو.
- راڻي ڪرن جي مهينن تائين گرفتار نه ٿي، پر آخرڪار غداريءَ سبب هٿ آئي ۽ ڪيس "ڪالا پاڻي" (اندمان ٻيٽ) جلاوطن ڪيو ويو.

غداري ۽ انجام

پنج مهينا جنگ کان پوءِ روپلو ڪولهي گرفتار ٿي ويو. نه رشوت قبول ڪئي، نه ساٿين جو پتو ڏنو. آخرڪار، مقامي غدار **سيٺ مهاوجي لوهاڻو** ۽ **هانس پوري باوي** جي مدد سان انگريزن اڳواڻن کي پڪڙي مزاحمت جو نيٽورڪ ٽوڙي ڇڏيو.
جن سردارن مزاحمت ڪئي، سندن زمينون ضبط ڪيون ويون، جڏهن ته غدارن کي زمينون ۽ آمدنيءَ جا انعام مليا.

آگسٽ 1859ع ۾ انگريزن پارڪر تي ڪنٽرول قائم ڪيو، پر ٿر جو ريگستان انهن کان وڏو قيمت وٺي چڪو هو. روپلو ڪولهي جي ڦاسيءَ سان مسلح مزاحمت ختم ٿي وئي.

ورثو

ٿر جا سوڍا، ڪولهي، ڀيل ۽ کوسا نه ڪنهن سلطنت جي خواهش ۾، پر عزت، آزادي ۽ پنهنجي طرزِ زندگي بچائڻ لاءِ وڙهيا. سندن بهادري ۽ قرباني ڏاکڻي ايشيا جي آزاديءَ جي تاريخ جو سنهري باب آهي.
اڄ روپلو ڪولهيءَ جو نالو سنڌ جي ڳڏيل يادگيرين ۾ امر آهي، هڪ شهيد جي حيثيت ۾ جنهن موت قبول ڪيو پر غلامي نه. ڪروڙن جا جبل اڄ به سندس داستانن سان گونجن ٿا، جڻ ٻڌائين ته ريگستان جي هر ڪنڊ ۾ آزاديءَ جي تڙپ زنده آهي.

تارا ٻائي سنڌ جي تاريخ جي هڪ نرالي ۽ بهادر عورت حڪمران

رڪ سنڌي

تارا ٻائي سنڌ جي تاريخ جي هڪ نرالي ۽ بهادر عورت حڪمران هئي، جنهن سومرن جي دور ۾ اقتدار سنڀالي ۽ ڏهه سال تائين سنڌ تي حڪمراني ڪئي—اهو سڀ ان وقت ٿيو، جڏهن سندس پاءُ سنگهار اجا ننڍو هو. هيءَ واقعي رضيه سلطانه کان به اڳيءَ جي حڪمران هئي، ۽ ان لحاظ سان تارا ٻائي کي برصغير جي پهرين عورت حڪمران سڏڻ بلڪل جائز آهي.

تارا ٻائي جي اقتدار جو پسمنظر

- دودو (پهريون)، سومرا گهراڻي جو بهادر حڪمران، 485ھ (1092ع) ۾ وفات ڪري ويو.
- سندس پٽ سنگهار ننڍو هو، تنهن ڪري سومرا سردارن پڳ ته سنگهار کي ٻڌائي، پر حڪومت جو انتظام تارا ٻائيءَ جي حوالي ڪيو ويو.

- تارا ٻائيءَ نه صرف حڪومت سنڀالي، پر ملڪ ۾ امن، اتحاد ۽ سياسي استحڪام آندو.

تارا ٻائي جا ڪارناما

- **سياسي بصيرت**: هن ڏاهپ سان حڪومت هلائي، اميرن، وزيرن ۽ سردارن جي وفاداري حاصل ڪئي.
- **عورتن جي عزت جو مثال**: ان وقت جي سنڌي سماج ۾ عورتن کي عزت ڏني ويندي هئي، ۽ تارا ٻائيءَ جي اقتدار ان جو ثبوت آهي.
- **خودمختياريءَ سان دستبرداري**: جڏهن سندس پٽ وڏو ٿيو، تارا ٻائي بنا ڪنهن دٻاءَ جي حڪومت تان دستبردار ٿي وئي—اهو سندس دور انديشي ۽ اصول پسنديءَ جو ثبوت آهي.

تاريخي حوالا

- تارا ٻائيءَ جو ذڪر *تاريخ دولت علويه*، *تاريخ معصومي* ۽ آزاد قاضي جي ڪتاب *سنڌ جون انقلابي عورتون* ۾ ملي ٿو.
- ڪن تاريخن ۾ هن جو نالو "زينب "به ڏنل آهي، جيڪو شايد مقامي يا درٻاري روايتن جو اثر هجي.

اهميت

تارا ٻائي نه صرف سنڌ جي تاريخ ۾، پر برصغير جي سياسي تاريخ ۾ به هڪ انوکي مثال آهي—هڪ عورت، جيڪا اقتدار ۾ آئي، حڪمراني ڪئي، ۽ عزت سان اقتدار ڇڏي. هن جو دور سنڌ جي ترقي، امن، ۽ ثقافتي اوج جو دور هو.

جيڪڏهن توهان چاهيو ته مان تارا ٻائيءَ جي شخصيت تي هڪ مختصر مضمون، تعارفي نوٽ، يا وڊيو اسڪرپٽ به تيار ڪري سگهان ٿو. ڇا توهان ان بابت وڌيڪ تخليقي ڪم ڪرڻ چاهيندا؟

دودو سومري جي ڌيءَ ڪويل: وطن لاءِ قرباني ۽ فخر جو استعارو

رڪ سنڌي

سومرن جو دور ۽ سنڌ جي آزادي

سنڌ ۾ سومرن جو دور (1011ع — 1351ع) تاريخ جو هڪ سنهري باب آهي، جيڪو آزادي، سورهيائي ۽ سياسي ڏاهپ سان روشن نظر اچي ٿو. عربن جي ٽن صدين جي غيرملڪي حڪمراني کان پوءِ، سنڌ کي سومرن جي صورت ۾ پنهنجو ڏيهي اقتدار مليو. سومرن نه صرف 340 ورهيه حڪومت ڪئي، پر سنڌ جي سماج، ٻولي، ادب ۽ ثقافت تي به گهرا اثر ڇڏيا.

هن دور ۾ سنڌ جا بندرگاهه ـ خاص طور **لاهري بندر** ـ بين الاقوامي واپار جا مرڪز بڻيا، جنهن ڪري ملڪ خوشحال ۽ سڪيو ستابو هو. ان دور ۾ صرف مرد نه، پر عورتن به اڳتي وڌي پنهنجي ڏاهپ ۽ بهادريءَ سان نوان مثال قائم ڪيا. انهن بهادر عورتن ۾ هڪ نالو آهي **ڪويل**، جيڪا دودو سومري جي ڌيءَ ۽ ننگر سومري جي مڱيندي هئي.

ڪويل ڪير هئي؟

تاريخي حوالن مطابق **ڪويل** دودو سومري جي ڌيءَ هئي، جنهن جو مڱڻو ننڍپڻ ۾ ئي چنيسر جي پٽ ننگر سان ٿيو هو. ڪي مؤرخ سندس نالا **صفيءَ، سونل يا دادلي** به لکن ٿا، پر اڪثريت ان ڳالهه تي متفق آهي ته سندس اصلي نالو **ڪويل** هو. سنڌي روايت موجب ٻارن کي گهڻا نالا پيار مان ڏنا ويندا آهن، پر "**ڪويل**" سندس سڃاڻپ بڻجي وئي، ۽ اڄ به لکين سنڌي عورتن جو نالو ڪويل آهي.

ڪويل جي ڪهاڻي خاص طور ان وقت سامهون اچي ٿي، جڏهن دودو ۽ چنيسر ۾ اقتدار جو تڪرار پيدا ٿيو. دودو، چنيسر کي واپس پرچائڻ لاءِ نه رڳو حڪومت جا حصا پيش ڪيا، پر ڌيءَ جي سنگ جو حوالو به ڏنو. پر چنيسر ڌارئين لشڪر کي ساڻ ڏئي وطن سان غداري ڪئي. ان جي ابتڙ، سندس پٽ ننگر وطن جي حفاظت لاءِ ڍال بڻجي بيٺو ۽ شهيد ٿي ويو.

ننگر سومرو ۽ ڪويل جو فخر

ننگر سومرو عزت ۽ غيرت جو استعارو هو. هن دشمن آڏو ديس جي نالي تي بهادريءَ سان وڙهندي چيو ته "اسان جي رڳن ۾ غيرت جو رت وهندو آهي، سر ڏيندا سين پر عزت جو دامن هٿان نه ڇڏيندا سين." آخرڪار ننگر دشمن سان وڙهندي وطن لاءِ جان قربان ڪري ڇڏي.

جڏهن ننگر جو لاش ڳوٺ آندو ويو ته ڪويل اوڇنگارون ڏئي نه رني، پر ڪنڌ مٿي ڪري فخر سان چيو ته جيڪي وطن لاءِ جان ڏين ٿا، سي ڪڏهن نه مرن ٿا، پر تاريخ جي صفحن ۾ سدائين زنده رهن ٿا. ڪويل پنهنجي شهيد ور جي مڙهه جي چوڌاري ڦيرا ڏئي ڪيس موڪلائي ڏني ـ اها رسم روئڻ جي نه، پر محبت، غيرت ۽ وطن پرستيءَ جو عظيم اظهار هئي.

ڪويل جو تاريخي ڪردار

سنڌ جي تاريخ ۾ ڪويل هڪ اهڙي بهادر سورمي طور ياد ڪئي وڃي ٿي، جنهن ذاتي ڏک تي وطن جي تقدس کي ترجيح ڏني. هوءَ انهن سورمين ۾ شمار ٿئي ٿي، جن سنڌي عورت کي بهادري ۽ جدوجهد جو استعارو بڻايو. جيئن تارا بائي، همون بائي، ٻاگهل بائي، ساران ۽ مالها تاريخ ۾ زنده آهن، تيئن ڪويل به سدائين امر رهندي.

نتيجو

دودو سومري جي ڌيءَ ڪويل جو ڪردار سنڌي عورتن جي تاريخي عظمت ۽ غيرت جو عڪس آهي. هن پنهنجي شهيد ور ننگر سومري جي قرباني کي اوڇنگارن بدران فخر سان قبول ڪيو ۽ اهو پيغام ڏنو ته **جيڪا قرباني وطن لاءِ ڏجي ٿي، اها ڪڏهن ضايع نٿي ٿئي.**

خاصائي واري جنگ ـ سنڌين جي جدوجهد جا داستان

رڪ سنڌي

خاصائي واري جنگ سنڌ جي ماڻهن ۽ ارغونن جي قابض فوجن جي وچ ۾ موجوده ضلعو ڄامشورو جي ڳوٺ **خاصائي** وٽ لڳي هئي. هن ڳوٺ جي هڪ ٻي اهم خاصيت اها به آهي ته ان جي ڀرسان سنڌ جي ناميارى سپه سالار **دولهه درياءَ خان** جي اوطاق (ماڙي) موجود هئي. اها اوطاق اڄ به گوپانگ ريلوي اسٽيشن ڀرسان زبون حالت ۾ موجود آهي، جنهن کي مقامي ماڻهو *دولهه درياءَ خان جي ماڙي* يا *اوطاق* چون ٿا. پير علي محمد راشدي پنهنجي ڪتاب *اُهي ڏينهن اُهي شينهن* ۾ لکي ٿو ته جڏهن دولهه درياءَ خان، جيڪو سمن دور جو سپه سالار هو، ٺٽي (ان وقت جي گاديءَ جو هنڌ) کان باغبان ٿلٽي پنهنجي ڳوٺ ويندو هو ته انهيءَ ماڙيءَ ۾ ترسندو هو.

ارغون دور جو پس منظر

ارغونن 1520ع کان 1555ع تائين سنڌ تي حڪومت ڪئي. ان کان اڳ سنڌ تي سمن ڄامن جي آزاد حڪومت قائم هئي،

جنهن کي 1520ع ۾ ختم ڪيو ويو. شاهه بيگ ارغون جي وفات کان پوءِ سندس پٽ **مرزا شاهه حسن ارغون** سنڌ جي تخت تي وينو.

مانجهند ۽ خاصائي

ضلع ڄامشوري جي تعلقي مانجهند جو ڳوٺ **خاصائي** هڪ اهم تاريخي ماڳ آهي. مانجهند شهر ٻه ڀيرا سنڌو درياهه جي ٻوڏ سبب لڙهي ويو، جڏهن ته موجوده مانجهند ٽيون ڀيرو آباد ٿيو.

قديم زماني ۾ مانجهند سنڌو درياهه جي ڪناري هجڻ ڪري وڏو واپاري مرڪز هو. هتان جا سوداگر، جن کي سڄي دنيا ۾ *سنڌ ورڪي* سڏيو ويندو هو، پنهنجي واپار کي جاوا، سري لنڪا، گجرات، روم، ايران، عراق، آفريڪا ۽ يورپ تائين وڌايو. قديم شهر مانجهند ۾ وڏيون ۽ سهڻيون عمارتون نهيل هيون.

هن تعلقي ۾ ئي **رني ڪوٽ قلعو** موجود آهي، جيڪو 32 ڪلوميٽرن تي ڦهليل آهي ۽ "ديوار سنڌ" جي نالي سان مشهور آهي. اڄ اهو تاريخي ۽ سياحتي مرڪز طور اهم حيثيت رکي ٿو. ساڳئي علائقي ۾ ئي **مخدوم بلاول** کي ٻه ارغونن گهڻي ۾ پيڙائي شهيد ڪيو هو. سندن پوئلڳ **سيد حيدر سنائي** پڻ ارغونن خلاف سخت مزاحمت ڪئي. اهڙيءَ ريت هي علائقو ٻه سنڌ جي ٻين حصن وانگر هميشه ڌارين خلاف ويڙهه جو ميدان رهيو.

خاصائي واري جنگ

خاصائي جي ميدان ۾ سنڌين ارغونن خلاف زبردست مقابلو ڪيو. ارغونن سنڌ تي قبضو ڄمائڻ کان پوءِ مقامي ماڻهن تي جبري محصول لاڳو ڪيا، ڳوٺن تي ڦرلٽ ڪئي ۽ زمينون ضبط ڪيون، جنهن ڪري سنڌي عوام بغاوت ڪئي. هي جنگ سنڌ جي آزاديءَ جي حفاظت ۽ غلاميءَ جي انڪار جي علامت بڻجي وئي.

جنگ جي شروعات ۾ سنڌين بهادريءَ سان وڙهي ارغونن کي شڪست ڏني ۽ ڪين پٺتي هٽڻ تي مجبور ڪيو. پر هڪ مرحلي تي **غداري** سبب جنگ جو رخ تبديل ٿي ويو ۽ سوين سورمائن جي شهادت جي باوجود جنگ شڪست ۾ بدلجي وئي.

غداري ۽ عوامي يادگيريون

علائقي جي وڏن جو چوڻ آهي ته غداري ڪنهن پوري برادري نه ڪئي، پر ڪجهه فرد ذاتي فائدي لاءِ ارغونن جي مدد ڪئي. پوءِ انهن غدارن کي سماجي بائيڪاٽ جو منهن ڏسڻو پيو ۽ وقت سان گڏ سندن نالو نشان به تاريخ مان مٽجي ويو.

عوامي قربانيون

هن جنگ ۾ **دولهه درياءَ خان** جا پوئلڳ وڏي انگ ۾ شامل ٿيا، ڇاڪاڻ ته ان علائقي ۾ سندس اثر رسوخ تمام گهڻو هو. ان

سان گڏوگڏ **انڙپور، ٻڍپور، بيلا انڙ، آمري، مانجهند، پورو واهه، ڏاپري، جهلو، کاڇي، لاکڙي، لکي، نورپور، راڄڙي، سن، ٽيباٽ** ۽ ٻين کيترن ئي ڳوٺن جا ماڻهو وطن جي حفاظت لاءِ سر ڏيڻ لاءِ ميدان ۾ لٿا.

شامل برادريون

هن جنگ ۾ **مانجهندي، پنيرا، چاچڙ، گائينچا، کماڻ، کوريجا، لاکا ۽ راڄڙي** برادريون خاص طور تي ارغونن خلاف سامهون آيون. سندن وڏا ٻڌائيندا آهن ته جيتوڻيڪ هو جديد هٿيارن ۽ فوجي تربيت کان محروم هئا، پر سنڌ جي پٽن پنهنجي بهادريءَ سان دشمن کي دهلائي ڇڏيو.

نتيجو

خاصائي واري جنگ سنڌ جي عوامي مزاحمت جو هڪ عظيم نشان آهي. جيتوڻيڪ هي جنگ شڪست تي ختم ٿي، پر هن ۾ ڏنل قربانيون ۽ ڏيکاريل سورهيائي اڄ به سنڌ جي تاريخ ۾ فخر جو مقام رکن ٿيون. سنڌ اڄ به انهن شهيدن تي ناز ڪري ٿي جن وطن جي تحفظ لاءِ پنهنجون حياتيون قربان ڪيون.

بداماڻي پُنرو: سنڌ جي تاريخ جو هڪ بهادر ڪردار

ليکڪ: رڪ سنڌي

سنڌ جي تاريخ هميشه بهادري، قرباني ۽ مزاحمتي ڪردارن سان ڀرپور رهي آهي. وطن جي آزاديءَ ۽ ڌارين جي قبضي خلاف جدوجهد ڪرڻ وارا سورهيه اڄ به سنڌ جي اجتماعي يادداشت ۾ زنده آهن. انهن ڪردارن مان هڪ نامور ۽ امر ڪردار **بداماڻي پُنرو** پڻ آهي، جنهن ارغونن جهڙي طاقتور ڌاري لشڪر کي شڪست ڏئي سنڌ جي مٽيءَ تي پنهنجي بهادريءَ جو نقش ڇڏي ويو.

تاريخي پس منظر

سمن جي دورِ حڪومت جي آخري دور ۾، جڏهن سنڌ ۽ ڪاڇي جي سرحدن تي ارغونن جون ڪاهون وڌي ويون، تڏهن ڪاڇيءَ جي بدام نالي علائقي ۾ "پُنرو" نالي هڪ سورهيه سردار رهندو هو. سندس نالو تاريخ ۾ "بداماڻي پُنرو" طور ياد ڪيو وڃي ٿو. ڪن مؤرخن جو خيال آهي ته "بدام" سندس رهائشي علائقي جو نالو هو، جڏهن ته ڪي روايتون ٻڌائين

ٿيون ته سندس ذات به بدنام هئي. هر صورت ۾، پُنرو پنهنجي بهادري، غيرت ۽ وطن سان وفاداريءَ سبب پنهنجي دور جو هڪ زبردست سردار هو.

ارغونن جي ڪاهه ۽ پُنري جو ردعمل

روايت آهي ته هڪ ڀيري جڏهن پُنرو پنهنجي ساٿين سان گڏ مال ڪاهي ويو، تڏهن ارغون لشڪر سندس ڪوٽ تي ڪاهي آيو. ڪوٽ ۾ رڳو پير مرد ۽ سندس هڪ پاءُ موجود هو. پاءُ بهادريءَ سان ارغونن کي روڪڻ جي ڪوشش ڪئي، پر نيٺ مقابلي ۾ شهيد ٿي ويو. ارغونن ڪوٽ ڦري ڇڏيو، سڀ مال لُٽي ويا ۽ عورتن کي قيد ڪري پاڻ سان ڪٽي ويا. انهن ۾ پُنري جي ماءُ، ڀيڻ املهه ۽ هڪ سوناري عورت پڻ شامل هئي، جنهن سان پُنرو گهري محبت رکندو هو.

پُنرو جڏهن واپس آيو ۽ اها المناڪ خبر ٻڌي ته پاءُ مارجي ويو ۽ سندس ماءُ ۽ ڀيڻ قيد ٿي ويون آهن، ته هو ساٿين سميت فوري طور دشمن جي پويان نڪتو. جبل جي لڪ ۾ ارغونن تي حملو ڪري وڏي بهادريءَ سان انهن کي شڪست ڏنائين. ڪيترين ئي قيد عورتن کي آزاد ڪرايائين، پر سندس ڀيڻ املهه ۽ سوناري لشڪر جي اڳئين حصي ۾ هئا، جيڪي اڳتي نڪري ويا هئا.

ڀيڻ املھه جي آزادي

پُنري پنھنجي ڀيڻ املھه جي ڳولا جاري رکي. ھڪ ڏينھن ھڪ فقير کيس اطلاع ڏنو ته املھه فلاڻي شھر ۾ قيد آھي. پُنرو بنا دير پنھنجي وفادار "نيلوفري" گھوڙي تي اڪيلي سر روانو ٿيو. دشمن شھر ۾ پھچي پنھنجي ڀيڻ کي آزاد ڪرايائين ۽ سلامتيءَ سان واپس ڪاڇي آيو. املھه جي آزادي سندس غيرت ۽ ڀاءُ ڀيڻ جي مضبوط رشتن جو عظيم مثال آھي.

محبوبه سوناريءَ جي آزادي

سندس دل کي تڏھن به قرار نه آيو، ڇاڪاڻ ته سندس محبوبه سوناري اڃا به قيد ھئي. پوءِ کيس خبر ملي ته سوناري فلاڻي ھنڌ آھي. پُنرو ساٿين سان گڏ ويو، سخت ويڙھه کان پوءِ دشمن کي شڪست ڏئي سوناريءَ کي به آزاد ڪرايائين. اھا واقعه سندس بھادري ۽ عشق ٻنھي جي شاھڪار داستان آھي، جيڪا سنڌي لوڪ ادب ۾ ھميشه لاءِ امر ٿي وئي.

بداماڻي خاندان

بداماڻي خاندان اصل ۾ بدين، ڏيپلي ۽ مٺي جي سرحدي علائقن ۾ رهندو هو، جيڪو ڪاڇيءَ جو حصو هو. پوءِ اهي لڏي "ٻنگار" جي ايراضيءَ ۾ اچي رهيا، جتي اڄ به "بدامڻ جو قبرستان" موجود آهي، جيڪو هن بهادر قوم جي يادگار آهي.

شاهه لطيف جي ڪلام ۾ پُنرو

سنڌ جي قومي شاعر شاهه عبداللطيف ڀٽائي به بداماڻي پُنري جي سورهيائيءَ کي امر بڻايو. شاهه سائين جي سرن ۾ اهو جذبيل آهي ته پُنرو پنهنجي وطن لاءِ جان جو نذرانو ڏيڻ وارو ڪردار هو. سندس سڏ، سندس وڇوڙا ۽ سندس بهادري شاهه لطيف جي بيتن ۾ سنڌي شعور جو حصو بڻجي چڪا آهن:

اڄ گهرجين يار، بداماڻي پنرا
ڪاڇي ٻئي پار، اچي ويرين ويڙهيا.

نتيجو

بداماڻي پُنرو رڳو ڪاڇيءَ جو سورهيه نه هو، پر سنڌ جي تاريخ ۾ آزاديءَ، مزاحمت ۽ غيرت جو هڪ لازوال نشان آهي.

هن ڏارين ارغونن خلاف نه صرف تلوار کڻي مقابلو ڪيو، پر پنهنجي ماءُ، ڀيڻ ۽ محبوبه کي به آزاد ڪرايو. سندس ڪردار سنڌي لوڪ روايتن، داستانن ۽ شاهه لطيف جي شاعريءَ ۾ سدائين زنده رهندو.

حوالا:

- مير علي شير قانع، *تحفته الڪرام*
- ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ، *سنڌي لوڪ داستان*
- شاهه عبداللطيف ڀٽائي، *شاه جو رسالو*

ارغونن جا حملا ۽ ملتان جو الميو: جڏهن ماڻهو ڪتا ۽ ٻليون کائڻ تي مجبور ٿيا

ليکڪ: رُڪ سنڌي

تمهيد

سنڌ ۽ ملتان جي تاريخ ڌارين حملي آورن جي داستانن سان ڀريل آهي. هر نئون حمله آور رڳو سياسي غلبو حاصل ڪرڻ لاءِ نه ايندو هو، پر عوام جي وسيلن کي تاراج ڪرڻ ۽ سنڌ جي نفسياتي مزاحمت کي ٽوڙڻ لاءِ به ڪوشان هوندو هو. اهڙن ئي دورن مان هڪ دور **ارغون گهراڻي** جو آهي. مرزا شاهه حسن ارغون (1524ع—1555ع) جي حڪومت خاص ڪري عوام لاءِ هڪ انساني الميو ثابت ٿي، جنهن ۾ ملتان جو هڪ ساله محاصرو سڀ کان ڏکوئيندڙ باب آهي.

شاهه حسن ارغون جي اقتدار جو پس منظر

شاهه بيگ ارغون جي وفات (1524ع) کان پوءِ سندس پٽ مرزا شاهه حسن تخت تي ويٺو. نصرپور ۾ تخت نشيني کان پوءِ

هن پنهنجي حڪومت کي مڪمل فوجي طاقت جي بنيادن تي منظم ڪيو. ٺٽي تي ڪاهه ڪري ڄام فيروز کي ڀڄائي ڇڏيو ۽ پوءِ بدين ۽ ڪڇ سان معرڪا لڙيا .**تاريخ معصومي** ۾ لکيل آهي:

"مرزا شاهه حسن جي فوج ٺٽي تي حملو ڪري شهر تي قبضو ڪيو. ڄام فيروز ڀڄي ڪڇ ڏانهن ويو، ۽ ان کان پوءِ سنڌ جي سڄي حڪومت ارغونن جي قبضي ۾ آئي".
)تاريخ معصومي، ص 112(

ملتان تي نظر ۽ فوجي مهم

بکر ۾ پنهنجو مرڪز قائم ڪرڻ کان پوءِ مرزا شاهه حسن جي توجهه ملتان ڏانهن ٿي. ملتان تي **لانگاهه گهراڻو** حڪمراني ڪري رهيو هو، پر سندن سياسي طاقت ڪمزور ٿي رهي هئي. مرزا شاهه حسن لاءِ ملتان تي قبضو اقتصادي ۽ فوجي ٻنهي اعتبارن سان ضروري هو.

طبقات اڪبري ۾ بيان ٿيل آهي:

"ملتان جي حاڪم حسين لانگاهه جي حڪومت ڪمزور هئي. مرزا شاهه حسن ارغون ان موقع کي غنيمت ڄاڻي قلعي تي گهيرو ڪيو".
)طبقات اڪبري، جلد 2، ص 245(

ملتان جو هڪ ساله محاصرو

1526ع جي آخر ۾ ارغونن ملتان جو گهيرو ڪيو. حسين لانگاهه گهڻين ڪوششن سان صلح ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي، پر شاهه حسن انڪار ڪيو. گهيرو لڳاتار هڪ سال تائين جاري رهيو.

- شهر ۾ اناج ختم ٿي ويو.
- ماڻهو رڻ ۽ شوروو سان پيٽ پرڻ لڳا.
- آخرڪار شهر وارا **ڪتن ۽ ٻلين جو گوشت کائڻ تي مجبور ٿيا**.

تاريخ معصومي ان منظر کي هن ريت بيان ڪري ٿي:

"محاصري سبب شهر جا ماڻهو بک ۾ رڙيون ڪندا هئا. اناج ناياب ٿيو. حيوانن جا گوشت، بلڪه ڪتن ۽ ٻلين کي به گوشت وانگر استعمال ڪيو ويو".
(تاريخ معصومي، ص 118)

قلعي جو قبضو ۽ قتلِ عام

15جنوري 1527ع تي ارغونن لوهه جو دروازو ٽوڙي قلعي ۾ گهڙي آيا. پوءِ قتل عام ۽ ڦرلٽ جو سلسلو 12 ڏينهن تائين جاري رهيو.

طبقات اڪبري ۾ هن قتلِ عام جو ذڪر هن ريت آهي:

"جڏهن دروازو ٽٽيو ته لشڪر اندر گهڙيو. مرد، عورت ۽ ٻار، ڪنهن کي به بخشيو نه ويو. ڪيترن کي درگاهن ۽ خانقاهن ۾ گهڙي گهڙي قتل ڪيو ويو".
(طبقات اڪبري، جلد 2، ص 247)

ان سان گڏ، سلطان محمود لانگاهه جي پٽ حسن ۽ سندس ڌيءَ کي قيد ڪيو ويو. ڌيءَ کي زوريءَ شاديءَ ۾ ڏنو ويو، جيڪو عوام لاءِ وڏيڪ توهين جوڳو عمل هو.

تاريخي ۽ تحقيقي جائزو

ملتان جي محاصري ۽ قتل عام جا حوالا مختلف ذريعن ۾ مليا آهن. سيني مؤرخن انهي ڳالهه تي متفق آهن ته هي محاصرو عوام لاءِ هڪ انساني الميو هو.

1. **تاريخ معصومي** ان کي عوامي بيوسيءَ جو باب سڏيو آهي.
2. **طبقات اڪبري** ارغونن جي بي رحميءَ جو تفصيل ڏئي ٿو.
3. مقامي روايتن ۾ ملتان جي ماڻهن جي بک ۽ اَج کي اهڙو عذاب قرار ڏنو ويو آهي، جيڪو فقط ڌارين جي ظلم سبب هو.

نتيجو

شاهه حسن ارغون جي حڪومت مسلسل جنگ، قتل ۽ قرلت ۾ گذري. سندس سپ کان وڏو ڏوهه ملتان جي هڪ ساله محاصري ۾ ظاهر ٿيو، جتي ماڻهو بيوسيءَ سبب ڪتن ۽ ٻلين جو گوشت کائڻ تي مجبور ٿيا.

هي واقعو رڳو تاريخي يادگار نه آهي، پر اهو سبق به ڏئي ٿو ته ڏاري حڪمرانن جي ظلم جي اڳيان جڏهن مقامي اتحاد ڪمزور ٿي وڃي ته عوام کي بيوسيءَ ۽ بربادي جو منهن ڏسڻو پوي ٿو.

حوالا:

1. مير محمد معصوم بکرائي، *تاريخ معصومي*، ايڊيشن 1938ع، ص 112—118.
2. ابو الفضل، *طبقات اڪبري*، جلد 2، ڪلڪته ايڊيشن 1877ع، ص 245—247.

سڪندر مقدوني جڏهن ماڇي قبيلي جي ويڙهاڪ بادشاهه ڪي اروڙ ۾ ڦاسي چاڙهيو

ليکڪ: رُڪ سنڌي

مقدمو

دنيا جي تاريخ ۾ ڪيئي فاتح پنهنجا نالا هميشه لاءِ لکرايا آهن، پر ڪوبه فاتح اهڙو نه رهيو، جنهن کي هر ملڪ ۾ بنا مزاحمت جي ڪاميابي ملي هجي. مقدونيه جو بادشاهه سڪندر، جنهن کي مغرب ۾ *Alexander the Great* چيو وڃي ٿو، پنهنجي 13 ورهين جي مختصر فوجي مهم ۾ ايران، مصر، افغانستان، پنجاب ۽ سنڌ تائين پهتو. پر جڏهن هو سنڌو ماتريءَ ۾ داخل ٿيو ته هتي جي ماڻهن جي آزاديءَ جي جذبي ۽ بهادريءَ کيس اهڙي زخم ڏني، جيڪا سندس زندگيءَ جي آخري ڏينهن تائين ساڻس گڏ رهي.

سڪندر جي ڪاهه ۽ سنڌ جو پس منظر

سڪندر مقدوني 356 ق.م ۾ ڄائو ۽ 326 ق.م ۾ سنڌو ماتريءَ ڏانهن وڌيو. پنجاب ۾ ڪيترن راجائن سندس آڌر مڃي، پر پورس جهڙا بهادر حاڪم جنگ ۾ لهي آيا. يوناني مؤرخ پليوٽارچ (Plutarch) لکي ٿو ته:

“پورس جي فوج ۾ سنڌي ڪترين ۽ ملي قبيلي جا ماڻهو سڀ کان وڌيڪ جنگجو هئا، جن سڪندر کي زخمي ڪري سندس فوج کي همت هارائي ڇڏي”.

ملتان ۾ ملي (مالهي) قبيلي وارن 900 جنگي هاٿي ۽ هزارين پيادا فوج سان سڪندر کي سخت جهيڙو ڏنو. هن جنگ ۾ پاڻ سڪندر به تير لڳڻ سبب سخت زخمي ٿيو.

سنڌ ۾ مزاحمتي قوتون

محمد ابراهيم جويي پنهنجي ڪتاب *شاهه، سامي ۽ سچل* ۾ لکي ٿو ته:

“325 ق.م ۾ جڏهن سڪندر سنڌ ۾ آيو ته برهمڻ ماڻهن کي بار بار دشمن جي مقابلي لاءِ اڀاريندا رهيا. سنڌ ۾ هڪ اهڙو مخفي اثر هو، جيڪو ماڻهن جي حوصلن کي تازو ڪندو رهيو. اهو ئي اثر هو، جنهن ڪري سنڌي سڪندر آڏو هر ڳوٺ ۽ وستي ۾ جنگ ڪندا رهيا”.

ڊاڪٽر نبي بخش بلوچ لکي ٿو:

“سڪندر کي سنڌ ۾ جتان به گذرڻو پيو، اتان جي ماڻهن سخت مقابلو ڪيو. سنڌ جي راجائن وٽ ٻن لک پيادا، 20 هزار گهوڙيسوار ۽ چار هزار جنگي هاٿي هئا. اهڙي مضبوط فوج سبب سڪندر کي ڪاميابي آسانيءَ سان نه ملي”.

ماڇي قبيلي جو بادشاهه – آزاديءَ جي هڪ علامت

الور (اروڙ) ۾ ماڇي قبيلي، جنهن کي يوناني مؤرخن “ماسيڪانس” سڏيو آهي، پنهنجي بهادر بادشاهه جي اڳواڻي ۾ سڪندر جي لشڪر سان مقابلو ڪيو. اها سنڌ جي تاريخ ۾ هڪ نادر ۽ اعليٰ مثال آهي، جتي هڪ بادشاهه پاڻ لشڪر جي اڳواڻي ڪندي دشمن آڏو بيٺو.

هن جنگ ۾ سڪندر جا سوين فوجي مارجي ويا. يوناني مؤرخ ارين (Arrian) اشارو ڏئي ٿو ته “ماسيڪانس بادشاهه جي ماڻهن جي مزاحمت سڪندر لاءِ تمام گهڻي نقصانڪار ثابت ٿي.” پر جديد هٿيار ۽ منظم فوج جي ڪوٽ سبب آخرڪار ماڇي قبيلي کي شڪست ملي. بادشاهه کي گرفتار ڪيو ويو ۽ سڪندر حڪم ڏنو ته کيس پنهنجي ئي راڄڌاني **الور (اروڙ)** جي چؤنڪ تي سيني برهمڻن سان گڏ ڦاسيءَ تي چاڙهيو وڃي.

اهو منظر سنڌ جي تاريخ ۾ هڪ لازوال يادگار بڻجي ويو. هڪ بادشاهه پنهنجي وطن لاءِ جان ڏني، پر سڪندر آڏو آڻ نه مڃي.

سيوهڻ ۾ مهاڻن جي مزاحمت

سنڌيمن (سيوهڻ) ۾ راجا سامبس ۽ برهمڻن جي اڳواڻيءَ ۾ عوام جنگ ڪئي. سڪندر فتح ڪان پوءِ سڀني برهمڻن ڪي قتل ڪرائڻ جو حڪم ڏنو. جڏهن هو موٽي رهيو هو ته منڇر جي مهاڻن سنڌس فوج تي تيرن ۽ ڪتن سان حملو ڪيو،

جنهن ۾ سڪندر ٻيهر زخمي ٿيو.

مؤرخن جون شاهديون

- **تاريخدان پلوٽارچ موجب** ”پورس جي فوج ۾ ملي قبيلي جا ماڻهو سڪندر لاءِ موت جو سبب بڻيا.“
- **ايچ ٽي ليمبرڪ لکي ٿو ته** ”سنڌين جون سڪندر خلاف طويل خوني جنگيون ظاهر ڪن ٿيون ته سنڌين ۾ آزاديءَ جو وڏو جذبو هو. سڪندر کي سنڌ ۾ سڪون گهڙي لاءِ به نصيب نه ٿيو“.
- **روبن لين فاڪس لکي ٿو ته** “پورس سڪندر کي ماري مڃايو، تنهنڪري سڪندر کيس عزت ڏني.“
-

نتيجو

سڪندر مقدونيءَ لاءِ سنڌ هڪ اهڙو ديس ثابت ٿيو، جتي ڪيس مزاحمت جي باهه پوکڻي پئي. ماڇي قبيلي جي راڻيءَ جي قرباني، برهمڻن جو تحريڪي ڪردار، پورس جي فوج ۾ سنڌي ڪترين جي بهادري ۽ مهاڻن جو حملو، سڀ گڏجي اهو ٻڌائن ٿا ته سنڌي قوم ڪڏهن به ڌارين آڏو جهڪي نه آهي. هي تاريخي واقعو رڳو ماضي جو قصو نه آهي، پر آزاديءَ جي روح ۽ وطن دوستيءَ جي علامت آهي، جنهن جو ذڪر اڄ به سنڌ جي تاريخي ورثي کي امر ڪري ٿو.

حوالا

1. Plutarch, *Life of Alexander*
2. Arrian, *Anabasis of Alexander*
3. Dr. Nabi Bakhsh Baloch, *Sindh Ji Tareekh*
4. Muhammad Ibrahim Joyo, *Shah, Sami ain Sachal*
5. H.T. Lambrick, *Sindh: A General Introduction*
6. Robin Lane Fox, *Alexander the Great*

راجپوت نسل مان سنڌ جي ڪهڙين جديد ذاتين جنم ورتو؟

رڪ سنڌي

اصل ۾ پاڻ جڏهن سنڌ جو ذڪر ڪيون ٿا ته ان ڪي موجوده دور واري محدود ٿيل جاگرافيائي ايراضي ۾ سنڌ سمجهڻ نه گهرجي، پر ان ڪي هزارين سال اڳ واري سنڌ يا سنڌو ماٿري جو ذڪر سمجهڻ گهرجي. جنهن ۾ پاڪستان جو سڄو ملڪ اچي وڃي ٿو. موجوده ملڪ اصل ۾ سنڌو ماٿري جي سرحدن تي مشتمل آهي. ان ڪري ان سڄي خطي ۾ رهندڙ برادريون ساڳيون ۽ هڪ ئي نسل مان آهن. انهن ڪي هڪ ٻئي کان ڌار ڪري نه ٿو سگهجي ۽ نه وري ڌار سمجهڻ نه گهرجي.
ڪيتريون ئي برادريون جيڪو موجوده سنڌ ۾ آهن، اهي پنجاب، بلوچستان، ڪڇ ڀڄ، ڪاٺياواڙ ۽ راجستان ۾ به رهندڙ آهن.

سنڌو ماٿري جي تهذيب واري دور کان پوءِ لکت جي صورت ۾ فقط هندن جا ڌرمي ڪتاب مليا آهن. جن ۾ ويد، رامائڻ ۽ مهاڀارت شامل آهن. رامائڻ ۽ مهاڀارت ۾ سنڌ جي ڪن قبيلن جو ذڪر ملي ٿو. ان وقت ڪورو ۽ پاندو به گهراڻا هيا. جن

وچ ۾ مهاڀارت جنگ ٻه لڳي هئي. ان زماني ۾ سنڌو درياهه جي ڪناري تي ٻه قومون يا قبيلا رهندا هئا. جن مان هڪڙا جاٽ ته ٻيا وري ميد هئا. جن جي پاڻ ۾ هميشه دشمني رهندي هئي. مال متاع جي چراگاهن، ٻني ٻاري ۽ علائقي جي مالڪي تان سندن وچ ۾ جنگيون لڳنديون هيون. اڳتي هلي جاٽ لفظ ماڻهن جي زبان تان ڦرندي جت ٿي ويو. جڏهن ته ميد ڦري ميربحر ٿي پيو. ان ميربحر ذات اڳتي هلي ملاح جي صورت ورتي. ان ڪري ميدن ۽ جاٽن کي سنڌو ماٿري جون اصلوڪيون ۽ قديم برادريون سمجهڻ گهرجي. جن جي وجود جون ثابتيون عيسوي سن کان 1500 سال اڳ ملن ٿيون، يعني هي ٻئي سنڌي قبيلا 4 هزار سال آڳاٽا آهن. چچنامي ۾ ڊاڪٽر بلوچ لکي ٿو ته ميدن جو مرڪز ديبل بندر هو. هي قبيلو درياهه ۽ سمنڊ جي ڪناري تي رهندڙ هو. سندن گذر سفر مڇي مارڻ، ٻيڙيون هلائڻ هيو. جڏهن ته جاٽ چوپايو مال چاريندا هئا ۽ جانورن کان سواري جو ڪم وٺندا هئا. خاص ڪري اٺن تي ٻار ڍوئڻ سندن خاص ڪرت هوندي هئي. سندن گذر معاش اٺن تي ٻار ڍوئڻ هوندو هو.

ڪجهه دوستن سوال اٿاريو آهي ته ڇا سماٽن جو اصل نسل سما قبيلي کان شروع ٿئي ٿو يا ڇا سماٽ ذاتيون موجوده سما قبيلي جون شاخون آهن. ان بابت وضاحت ڪندي هلجي ته سماٽ ذاتيون اصل ۾ راجپوت نسل مان آهن. جڏهن سنڌ تي

راءِ گھراڻي جي حڪومت هئي ته اهي راجپوت نسل جا هئا. ان راجپوت نسل مان ئي سنڌ جون سماٽ ذاتيون نڪتيون آهن. ان ڪري سماٽ ذاتين جو علائقو فقط موجوده سنڌ نه پر سمورو پنجاب ۽ ذري گهٽ پاڪستان آهي. اڄ به پنجاب ۽ سنڌ ۾ رهندڙ ماڻهو ساڳين برادرين ، قبيلن ۽ ذاتين سان واسطو رکندڙ آهن. ناميار محقق الهه رکيو ٻٽ موجب هن وقت سنڌ جون جت، ميد ۽ راجپوت نسل جون ذاتيون هڪ ايڪي "سماٽ" جي نالي سان سڏجن ٿيون.

سنڌ تي برهمڻ گهراڻي ۽ عربن جي حملي کان اڳ راءِ گهراڻي جي حڪومت هئي. راءِ گهراڻي وارا راجپوت نسل جا سما هئا. جن مان سنڌ جون سماٽ ذاتيون نڪتيون. ان ڪري سما حڪمرانن سان سماٽ نسل کي محدود نه ڪرڻ گهرجي. سنڌ تي حڪومت ڪندڙ سما به اصل ۾ راجپوت هندو هئا پوءِ 1391ع ۾ مسلمان ٿيا.

عربن جي فتح وقت سنڌ ۾ جيڪي قومون يا قبيلا رهندا هئا، سي سما، لاکا، لوهاڻا ۽ جت هئا. انهن ذاتين مان ڪي مسلمان ٿيا ته ڪي وري هندو مذهب تي قائم رهيا. چچنامي ۾ لکيل آهي ته راجا ڏاهر جي فوج ۾ راجپوت نسل جا ٺڪر شامل هيا. سومرن ۽ سمن جي لشڪر ۾ به راجپوت نسل جا ٺڪر شامل هئا. جن جي وري جاڙيجن سان مٽي مائٽي هئي. جاڙيجا پاڻ کي سنڌ جي سمن مان سڏائين ٿا. سندن ڪڇ، ڀڄ،

ڪاٺياواڙ ۾ حڪومتون قائم هيون. جاڙيجا سنڌ جي ڪن علائقن ۾ مسلمان ته ڪن ۾ وري هندو رهيا. جاڙيجن جي برادري سان واسطو رکندڙ سومرن به بعد ۾ اسلام قبول ڪيو. ان ڪري سومرا به آڳاٽي سماٽ نسل مان آهن. جڏهن ته دوستن ڪي اهو ٻڌائيندو هلان ته ڪلهوڙا به ڪنهن ٻئي ملڪ مان سنڌ ۾ نه آيا، پر هو راجپوت نسل جا راڻوڙ آهن.
تاريخدان الهه رکيو ٻٽ جي لکڻ موجب سومرا سنڌ اندر مسلمان ۽ سرائي سڏبا آهن. اهي ويجهڙائي واري زماني ۾ موجوده پنجاب اڳوٽي سنڌ مان نڪري اچي موجوده سنڌ ۾ آباد ٿيا.

اها ڳالهه ياد رکڻ گهرجي ته سنڌو ماٿري جي جٽ ۽ راجپوت نسل مان هتان جون ڪيترون ئي جديد ذاتيون نڪتيون آهن. اڄ به راجپوت نسل جون ذاتيون پنجاب ۾ جٽ ۽ سنڌ ۾ سماٽ سڏائين ٿيون، پر سندن اصل نسل هڪ ئي يعني راجپوت آهي.

سنڌ ۾ مختلف دورن ۾ ٻاهران ايندڙ ماڻهن جي لڏپلاڻ جاري رهي آهي، ايئن نه فقط سنڌ پر دنيا جي هر ملڪ ۾ ٿيندو رهيو آهي، جنگين، ٻوڏين، سوڪهڙي، بک ۽ بي روزگاري سبب ماڻهو هڪ خطي کان ٻئي خطي ڏانهن لڏپلاڻ ڪندا رهيا آهن. اهڙي طرح سنڌ ۾ به مختلف قومن ۽ قبيلن جا ماڻهو اچي آباد ٿيندا رهيا آهن. جن ۾ عرب، ايراني، افغاني، ٻارت

جي مختلف خطن سان واسطو رکندڙ ماڻھو شامل رھيا آھن. جيڪي سوين ۽ ھزارين سال گذرڻ بعد سنڌي قوم جو حصو بڻجي چڪا آھن. خاص ڪري سيد، پٺاڻ ۽ بلوچ برادريون سنڌي قوم ۾ اھڙي طرح رچي بسي ويا آھن، جو ھاڻي سندن سڃاڻپ ڪرڻ مشڪل بڻجي چڪي آھي. قومن ۾ مختلف نسلن، قبيلن ۽ ٻوليون ڳالھائيندڙن جو ضِم ٿي وڃڻ فطري عمل رھيو آھي. تاريخدانن طرفان موجوده سنڌ جي جديد قبيلن کي ٻن گروھن ۾ ورھايو ويو آھي. جن ۾ ھڪڙا سماٽ ته ٻيا وري غير سماٽ آھن. غير سماٽن ۾ سيد ۽ بلوچ برادريون اڪثريت ۾ آھن. اسان انھن سڀني برادرين تي پنھنجي ايندڙ وي لاگز ۾ الڳ الڳ ڳالھائينداسين. سندن ذاتين، پاڙن ۽ نکن جو به تفصيلي ذڪر ڪيو ويندو.

اسان اڳ به ذڪر ڪيو آھي ته برھمڻ دور ۾ سنڌ ۾ لوھاڻا، جاٽ، سھتا، لاکا ۽ سما برادريون سنڌ ۾ آباد ھيون. لاکا، لوھاڻا ۽ سما ان وقت ڪن علائقن جا به نالا ھئا.

سماٽ ذات جا چڱا مڙس اڪثر پنھنجي لاءِ ڄام جو لقب اختيار ڪندا آھن. ان سلسلي ۾ ڄام يا ڄاموٽ ھڪ ئي برادري جا الڳ الڳ نالا آھن.

تاريخدانن موجب جاٽ يا جت سنڌو ماٿري جي وڏو قبيلو آھي. جيڪو موجوده سنڌ، پنجاب، ستلج ۽ گنگا تائين ته ٻئي طرف

ڪابل، ڪنڌار ۽ هرات تائين پکڙيل آهي. الهه رکيو ٻٽ موجب جاٽ يا جت جون گهٽ ۾ گهٽ 40 شاخون آهن. جن ۾ مکيه ابڙا، ڪلهوڙا، ڪوڪر، ماڇي، پلال، تنيا ۽ ملاح شامل آهن. تاريخدانن موجب ڪلهوڙا پاڻ کي عرب عباسي ۽ ٽونيا وري ترڪي جي نسل مان سڏائين ٿا. پر هو اصل ۾ سنڌي ۽ هتان جا قديم رهواسي آهن. هو جت قبيلي يعني سماٽن ۾ اچي وڃن ٿا.

جڏهن سنڌ تي عربن حملو ڪري قبضو ڪيو ته سنڌ سميت پنجاب ۾ اڪثر ذاتين پنهنجا حسب نسب عربن سان ملائڻ جي شعوري ڪوشش ڪئي. ان عمل پويان حڪمرانن جي خوشنودي حاصل ڪرڻ سميت مذهب سان محبت جو به عمل دخل موجود هيو. اهو عمل نه فقط عرب دور ۾ ٿيو، پر ان کان پوءِ به هتان جي ڪيترن ئي ذاتين ۽ برادرين ٻاهران آيل حملي آورن کي اوچي ذات سمجهي ساڻن پنهنجو تعلق جوڙڻ جي ڪوشش ڪئي.

نامياري تاريخدان الهه رکيو ٻٽ موجب اهو ئي سبب هيو جو مختلف ڏيهي قبيلن جي ماڻهن سنڌ ۾ پاڻ کي قريشي، انصاري، هاشمي، صديقي، فاروقي، سيد، مغل ۽ پٺاڻ وغيره سڏائڻ شروع ڪيو. اها اصل ۾ نفسياتي غلامي هئي. الهه رکيو ٻٽ موجب سنڌ جي ٿهيم ذات وارا ڪڏهن پاڻ کي عرب

نسل جو تميمي سڏائن ٿا ته ڪڏهن وري بلوچ قرار ڏين ٿا. جڏهن ته هو اصل ۾ سماٽ قوم جا ڇاموٽ آهن.

سنڌ جون سرائي ذاتيون، جيڪي سنڌ جي اترين علائقن ۾ رهن ٿيون، سي اصل ۾ ڪلهوڙن جي دور ۾ پنجاب جي پٽن ڪان موجوده سنڌ ۾ آيون. اهي جتڪي يا سرائيڪي ڳالهائين ٿيون. ڪي پاڻ کي سنڌي جٽ ته ڪي وري سماٽ سڏائين ٿيون. پنجاب ۽ سنڌ ۾ سيال، کوکر ۽ اعواڻ اصل ۾ سماٽ آهن ۽ هو پاڻ کي فخر مان سماٽ سڏائين ٿا. الهه رکيو ٻٽ موجب پنجاب جي سرائي ۽ جٽ ذاتين مان آهير، اعواڻ، ٻڊا، ڀڳت، ڀند، ڀوهر، ڀوڪ، ڀٽ، ڇجڙا، ڳچل، ڳورڙ، جويا، ڪنسيرا، ڪمٽيا، کوکر، کهاوڙ، مسڻ، سامٽيا، سيال، ساهڙ، سهاڳ، تيوٽا، ٽاٽڙي، ٽڳڙ سماٽ ذاتين سان تعلق رکن ٿا. سنڌ جي سماٽ ذاتين ۾ رانوڙ ۽ پنهور به اچي وڃن ٿا، جيڪي موجوده سنڌ ۽ پنجاب ۾ آباد آهن. چاڪاڻ ته اهو سڄو خطو تاريخي ۽ تهذيبي لحاظ کان هڪ ئي ملڪ رهيو آهي. ٻرڙا، سميجا، جوکيا، نومڙيا، ٿيٻا، ڏيپر، راڄڙا، مگريا، لاڙڪ، ڪانيا، مهر، ڌهر، ڏاريجا سنڌ جو سماٽ برادريون آهن.

سنڌ جي ذاتين، قبيلن ۽ قومي سڃاڻپ جو تحقيقي جائزو

رڪ سنڌي

تعارف

قومن جي سڃاڻپ، ثقافت ۽ تاريخي شعور انهن جي اجتماعي نفسيات جو بنياد بڻجي ٿي. جڏهن قومون غلامي جي دور مان گذرن ٿيون، ته انهن جي فردن ۾ احساس ڪمتري جنم وٺي ٿو، جيڪو سندن قومي تشخص کي متاثر ڪري ٿو. سنڌ، جيڪا دنيا جي قديم تهذيبن مان هڪ آهي، اهڙي نفسياتي بحران مان تاريخ جي مختلف دورن ۾ گذري چڪي آهي. هن تحقيقي مضمون جو مقصد سنڌ جي ذاتين، قبيلن ۽ برادرين جي سڃاڻپ کي بحال ڪرڻ، انهن جي تاريخي پسمنظر کي اجاگر ڪرڻ ۽ قومي فخر جي شعور کي وڌائڻ آهي.

غلامي، احساس ڪمتري ۽ ڌارين جي اثرات

تاريخ شاهد آهي ته جڏهن قومون ڌارين جي قبضي هيٺ اچن ٿيون، ته انهن جي فردن ۾ نفسياتي طور تي فاتحن کي اعلى

۽ پاڻ کي ڪمتر سمجهڻ جو رجحان پيدا ٿئي ٿو. نتيجي طور، مفتوح قومن جا فرد فاتحن جي ثقافت، نالن، ريتن، رسمون ۽ ذاتي سڃاڻپ کي اختيار ڪرڻ لڳن ٿا. سنڌي قوم به انگريزن جي دور کان پوءِ اهڙي صورتحال مان گذري، جتي ڪيترن ئي قبيلن ۽ برادرين پنهنجي اصل سڃاڻپ وساري، ڌارين نالن سان سڏرائڻ ۾ فخر محسوس ڪيو.

سنڌي قوم جي تهذيبي ورثي ۽ سڃاڻپ

سنڌي قوم دنيا جي قديم تهذيب، يعني انڊس وادي تهذيب جي وارث آهي. سنڌين جي ٻولي، ادب، ثقافت، فنون ۽ سماجي قدر شاهوڪار آهن. سنڌي قوم امن پسند، تعمير پسند، ۽ ٻين قومن جي وسيلن تي قبضو ڪندڙ نه رهي آهي. سنڌي عورتن جو احترام، ٻين قومن سان هم آهنگي، ۽ ڌرتي سان وابستگي سنڌن سڃاڻپ جا اهم جز آهن.

ذات بدلائڻ ۽ ڌاري سڃاڻپ اختيار ڪرڻ جا اثرات

تازو ڪجهه وقت کان سنڌ ۾ ڪجهه برادرين طرفان ڌارين ذاتن سان سڏرائڻ جو رجحان وڌيو آهي، جيڪو قومي سڃاڻپ لاءِ نقصانڪار آهي. هي رجحان نه صرف تاريخي شعور جي کوٽ جو نتيجو آهي، پر احساس ڪمتري جي علامت پڻ آهي.

سنڌي قبيلن لاءِ ضروري آهي ته هو پنهنجي اصل سڃاڻپ کي بحال ڪن، ۽ فخر سان سنڌي هجڻ جو اظهار ڪن.

تاريخدانن جي غفلت ۽ ڏارين جي مسخ ڪيل تاريخ

انگريزن جي دور کان پوءِ سنڌي اديبن ۽ تاريخدانن طرفان سنڌ جي قبيلن، ذاتين ۽ سورمن تي علمي تحقيق گهٽ ڪئي وئي، جنهن جو فائدو ڏارين ليکڪن کنيو. انهن سنڌ جي بهادر قبيلن کي غير سنڌي قرار ڏيڻ جي ڪوشش ڪئي، ۽ تاريخ کي من گهڙت روايتن جي بنياد تي مسخ ڪيو. نتيجي طور، ڪيترائي نج سنڌي قبيلا اڄ پاڻ کي ٻين قومن سان منسوب ڪن ٿا.

نتيجو ۽ سفارشون

سنڌي قوم جي سڃاڻپ جي بحالي وقت جي اهم ضرورت آهي. هي مضمون سفارش ڪري ٿو ته:

- سنڌي تاريخدان، اديب ۽ محقق سنڌ جي قبيلن، ذاتين ۽ برادرين تي علمي تحقيق ڪن.
- تعليمي ادارا، ميڊيا ۽ ثقافتي تنظيمون قومي سڃاڻپ جي شعور کي وڌائين.

- سنڌي عوام پنهنجي ذات، قبيلي ۽ تاريخ بابت صحيح ڄاڻ شيئر ڪري، جيئن علمي رڪارڊ تي آڻي سگهجي.
- وي لاگز، ڪتابن ۽ دستاويزي فلمن ذريعي سنڌي سڃاڻپ کي اجاگر ڪيو وڃي.

پڙهندڙن لاءِ اپيل

اسان جي ڌرتي، اسان جي سڃاڻپ، ۽ اسان جي تهذيب فخر جو باعث آهي. اچو ته گڏجي پنهنجي اصل سڃاڻپ کي بحال ڪريون، ۽ دنيا آڏو فخر سان چئون:

"اسان سنڌي آهيون، اسان هن ڌرتي جا اصل وارث آهيون"!

سنڌ تي راءِ گهراڻي جي حڪومت: هڪ مثالي دور جي ڪهاڻي

ليکڪ: رُڪ سنڌي

تاريخي پسمنظر

سنڌ جي تاريخ ۾ راءِ گهراڻي جي حڪومت (450ع — 642ع) هڪ اهڙو دور آهي، جنهن کي امن، خوشحالي، سياسي استحڪام ۽ مذهبي رواداريءَ جي حوالي سان مثالي سمجهيو وڃي ٿو. تقريباً 192 سال تائين سنڌ تي حڪومت ڪندڙ هن گهراڻي جو تختگاهه **اروڙ** هو، جيڪو ان وقت سنڌ جو سڀ کان وڏو ۽ اهم شهر هو. جڏهن ته **ديبل بندرگاهه** بين الاقوامي واپار جو مرڪز هو، جتان سنڌ جو ڪاروباري ۽ سامونڊي تعلق سڄي دنيا سان جڙيل رهيو.

انتظامي ڍانچو ۽ سرحدون

راءِ گھراڻي جي حڪومت ۾ سنڌ جون سرحدون گھڻو ڪري موجوده پاڪستان جي حدن کان به اڳتي وڌيل هيون. سڄو ملڪ چار پرڳڻن ۾ ورهايل هو:

1. **ملتان**
2. **اُچ**
3. **برهمڻ آباد**
4. **سيوهڻ**

انهن پرڳڻن ۾ راءِ گھراڻي جا مقرر ڪيل گورنر حڪومت ڪندا هئا. دفاعي نقطه نظر کان سنڌ جي هر ڪنڊ ڪڇري ۾ قلعا ۽ فوجي مرڪز موجود هئا، جيڪي ملڪ کي محفوظ رکندا هئا.

مذهب ۽ سماجي حالت

راءِ گھراڻي جي دور ۾ **ٻڌ ڌرم** سنڌ جو سرڪاري مذهب هو. مذهبي رواداريءَ جو اهو حال هو جو ملڪ ۾ مختلف عقيدن جا ماڻهو بنا ڪنهن دشمنيءَ جي گڏجي رهندا هئا. رعيت خوشحال هئي ۽ ملڪ جي معيشت مضبوط هئي.

حڪمرانن جو سلسلو

راءِ گھراڻي جا پنج حڪمران سنڌ تي حڪومت ڪندا رهيا:

1. **راءِ ديوائج (ڏياچ/ ڏيواجي** — (گھراڻي جو پهريون بادشاهه، جنهن رياست کي مستحڪم ڪيو.

2. **راءِ سهيرس (پهريون** — (راءِ ديوائج جو فرزند، جنهن پيءُ جي پاليسيون جاري رکيون.
3. **راءِ ساهسي (پهريون** — (انصاف پرور ۽ بهادر حڪمران، جنهن اروڙ مان حڪومت ڪئي.
4. **راءِ سهيرس (ٻيو** — (جنهن پنهنجي دور ۾ ڪشمير کان مڪران تائين رياست جون سرحدون وڌايون. سندس دور ۾ نيمروز جي حاڪم حملو ڪيو، جنهن سان "ذات السلاسل" نالي جنگ ٿي. راءِ سهيرس بهادري سان وڙهندي شهيد ٿيو، پر سنڌ کي بچائي ويو.
5. **راءِ ساهسي (ٻيو** — (هن رياست کي ٻيهر منظم ڪيو ۽ نئين انتظامي سڌارا آندا. سندس دور ۾ "چچ" برهمڻ دربار ۾ ملازم ٿيو، جيڪو بعد ۾ سلطنت تي قابض ٿيو ۽ برهمڻ گهراڻي جي بنياد وڌي.

راڻي سونهن ديوي ۽ چچ جي ڪهاڻي

راءِ ساهسي (ٻئي) جي وفات کانپوءِ سندس راڻي سونهن ديوي چچ سان شادي ڪئي. چچ نهايت ذهين ۽ انتظامي صلاحيتن وارو شخص هو، جنهن بعد ۾ بغاوتن کي ختم ڪري پاڻ سنڌ جو نئون حڪمران بڻيو. ان ريت راءِ گهراڻي جو باب ختم ٿيو ۽ **برهمڻ گهراڻي (چچ گهراڻو** (سنڌ ۾ اقتدار ۾ آيو.

اهميت ۽ ورثو

راءِ گهراڻي جو دور سنڌ جي تاريخ ۾ هڪ **مثالي دور** طور ياد ڪيو وڃي ٿو، جتي:

- رياست جون سرحدون مضبوط هيون،
- امن امان قائم هو،
- اقتصادي خوشحالي موجود هئي،
- ۽ مذهبي رواداري مثالي هئي.

راءِ گهراڻي جي يادگار طور **اروڙ شهر جا آثار**، قديم قلعا ۽ قلعن جا ڍانچا اڄ به سنڌ جي تاريخي عظمت جا ثبوت پيش ڪن ٿا.

سنڌي قبيلن جي شاهه بيگ ارغون خلاف مزاحمت

ليکڪ: رُڪ سنڌي

تمهيد

سنڌ جي تاريخ ڌارين جي حملي ۽ مقامي ماڻهن جي مزاحمت سان ڀريل آهي. جڏهن به ڪنهن اجنبي طاقتن سنڌ تي حملو ڪيو، تڏهن سنڌي قبيلن پنهنجي ڌرتي ۽ سڃاڻپ لاءِ جان جو نذرانوهه ڏنو. اهڙي ئي دور ۾، 16هين صدي جي شروعات ۾، شاهه بيگ ارغون سنڌ تي حملو ڪيو ۽ سمن جي پوئين حاڪم ڄام فيروز کي شڪست ڏئي، سنڌ ۾ ارغون گهراڻي جي حڪمراني قائم ڪئي.
پر هن ڌاري اقتدار کي سنڌ جي قبيلن وڏي عرصي تائين دل سان قبول نه ڪيو، بلڪه هر ميدان ۾ سخت مزاحمت ڪئي.

ارغونن جو پس منظر

شاهه بيگ ارغون، قنڌار جو حاڪم هو، جنهن پنهنجي والد جي وفات کان پوءِ 1520ع ۾ سنڌ تي لشڪرڪشي ڪئي. سمن جي حڪومت زوال پذير هئي ۽ ڄام فيروز جي ناڪاراڻي

حڪمراني سبب سنڌ سياسي ابتري جو شڪار هئي. اهڙي صورتحال ۾ ڌاري حملي آورن کي سنڌ تي قبضو ڪرڻ جو موقعو مليو.

سنڌي قبيلن جي مزاحمت

سمو قبيلو

سمن جو گهراڻو سنڌ ۾ آزاديءَ جو علمبردار هو. ڄام نظام الدين سمو (ڄام نندي) پنهنجي سپهه سالار دولهه دريا خان ذريعي سبيءَ ۽ ٻين سرحدي علائقن ۾ ارغونن کي پهرين ڀيري شڪست ڏني. سمن جي روايت ۽ ورثي موجب، سنڌ ۾ ارغونن خلاف مزاحمت جي پهرين مورچيداري سمو قبيلو ئي ڪئي.

دولهه دريا خان ۽ سندس لشڪر

دولهه دريا خان، جنهن کي سنڌ جي قومي هيون ۽ بهادريءَ جو استعارو سڏيو ويندو آهي، شاهه بيگ جي لشڪر سان 1520ع ۾ ٺٽي ۾ مقابلو ڪيو. سڄو ڏينهن سخت جنگ هلي، آخرڪار دريا خان شهادت ماڻي. سندس شهادت سنڌ جي قومي مزاحمت کي نئون جذبو ڏنو.

سوڍا قبيلو

سيوهڻ ۽ ڀرپاسي جا سوڍا قبيلا ٽلٽيءَ جي جنگ ۾ ارغونن جي خلاف وڏي بهادريءَ سان وڙهيا. مير معصوم بکري *”تاريخ معصومي“* ۾ لکي ٿو ته سوڍن عجيب مردانگيءَ سان مقابلو ڪيو ۽ ڪيترائي سورهيه رڻمَل سوڍي سان گڏ شهيد ٿيا.

سهتا قبيلو

سهتا قبيلو پڻ ارغونن جي حڪمراني قبول نه ڪيو. خاص طور سيوهڻ ۽ ڀرپاسي ۾ هنن ڌارين خلاف بيهي مزاحمت ڪئي.

دريا خان جا پٽ ۽ ساٿي

ميان محمود، موٺڻ خان ۽ ڄام سارنگ ٽلٽي ۽ باغبان ۾ ارغونن خلاف ويڙهه جاري رکي. جيتوڻيڪ انهن کي سوڀ نه ملي، پر سندن جدوجهد سنڌ جي قومي مزاحمت جي تسلسل جو حصو بڻجي.

ماڇي قبيلو

ماڇي قبيلن پڻ باغبان جي علائقي ۾ ارغونن سان مقابلو ڪيو. هنن جي جدوجهد به تاريخ ۾ مزاحمتي روايت طور محفوظ آهي.

ڏهر، ڌاريجا ۽ مهر قبيلن

بکر جي قلعي ۾ ڏهر، ڌاريجا ۽ مهر قبيلا ارغونن سان سڌي ويڙهه ۾ اچي ويا. ڌاريجن ته سلطان محمود ارغون کي قلعي اندر گرفتار ڪرڻ جي منصوبي تي به عمل ڪيو، پر راز ظاهر ٿيڻ سبب ناڪام ٿيا. ان باوجود بکر جي علائقي ۾ هنن جي جدوجهد ارغونن لاءِ وڏو چئلينج بڻجي رهي.

صوفي اثر هيٺ مذهبي قوتون

مخدوم بلال جهڙا وڏا مذهبي اڳواڻ به ارغونن جي حڪمراني کي نامنظور ڪري بيٺا. سندن روحاني ۽ مذهبي اثر هيٺ ڪيترائي مقامي ماڻهو ارغونن جي خلاف ويڙهه لاءِ تيار ٿيا.

ناڪاميءَ جا سبب

سنڌي قبيلن جي بهادري ۽ قربانين باوجود ارغونن کي ڪاميابي ملي. ان جا اهم سبب هي هئا:

- سنڌي قبيلن جي پاڻ ۾ نااتفاقي ۽ ڇڙوڇڙ جنگيون.
- منظم فوجي طاقت جي کوٽ.
- ڪجهه مقامي وڏيرن ۽ شخصيتن (جهڙوڪ قاضي قادن) جي غداري، جن ڌارين سان ساٿ ڏنو.

نتيجو

شاهه بيگ ارغون خلاف سنڌي قبيلن جهڙوڪ **سمن**، **سوڍن**، **سهتن**، **ماڇين**، **ڏاريجن**، **ڏهرن ۽ مهراڻين** ويڙهه ڪئي. انهن سان گڏ **دولهه دريا خان**، **سندس پٽ ۽ صوفي اڳواڻ** به ڌارين خلاف مزاحمت جو حصو بڻيا. جيتوڻيڪ سنڌي قبيلن گڏيل قومي محاذ نه ناهيو، پر سندن مزاحمت سنڌ جي قومي تاريخ ۾ امر ٿي وئي. هي دور سنڌ جي ڌرتيءَ تي ڌارين جي ڏاڍ خلاف ماڻهن جي سياسي ۽ قومي شعور جو واضح ثبوت آهي.

سنڌ راڻي ۽ مير باگو خان ٽالپر:

اقتدار، محبت ۽ قربانيءَ جي عجيب ڪهاڻي

رڪ سنڌي

سنڌ جي تاريخ رڳو سلطنتن جي عروج ۽ زوال جي ڪهاڻي ناهي، پر اها حسن، عشق، سياست ۽ قربانيءَ جي به داستان آهي. هر دور ۾ اهڙيون عورتون ۽ مرد پيدا ٿيا، جن جي محبت ۽ فيصلن سنڌي سماج کي نئون رخ ڏنو. اهڙي ئي هڪ ڪهاڻي آهي *"سنڌ راڻي" مريم اڊيجو عرف سونيتا* ۽ *مير باگي خان ٽالپر* جي، جيڪا نه صرف تاريخي سچائيءَ تي ٻڌل آهي پر سنڌ جي اجتماعي شعور ۾ محبت کي اقتدار کان مٿاهون ثابت ڪندي نظر اچي ٿي.

سنڌ راڻيءَ جي جنم ڪهاڻي

سنڌ راڻيءَ جو اصل نالو "مريم" هو، جيڪا چاڪر اڊيجو جي ڌيءُ هئي. سندس ماءُ جو نالو سائينڌنو هو. اڊيجا، تعلقي ماتلي جي ويجهو "ٽري" ڳوٺ کان اولهه طرف رهائش پذير هئا، جتي

انهن جي وسنديءَ جا آثار اڄ به موجود آهن. مريم جي جنم جو سال تقريباً 1180ھ ٻڌايو وڃي ٿو. سندس حسن ۽ سونهن سبب ڪيس پيار سان "سونيتا" ۽ پوءِ *سنڌ راڻي* سڏيو ويو.

ڪلهوڙا حاڪمن جي خواهش

ڪلهوڙا حڪمرانن ۾ سڀ کان پهرين ميان سرفراز خان مريم جي حسن کان متاثر ٿيو. هن چاڪر اڏيجو کان سندس سڱ گهريو ۽ وڏي ڏام ڌوم سان مڱڻو ڪيو. پر عمر گهٽ هجڻ سبب شادي نه ٿي سگهي.

بعد ۾ ميان غلام نبي ڪلهوڙو ۽ پوءِ سندس ڀاءُ ميان عبدالنبي به سنڌ راڻيءَ لاءِ ساڳي خواهش رکي. چاڪر اڏيجو پنهنجي ڌيءَ ڪي ميان سرفراز جو مڱيل قرار ڏئي بار بار انڪار ڪيو. اهو انڪار ڪلهوڙا حڪمرانن کي سخت ناگوار گذريو ۽ ميان عبدالنبي ڪاوڙ ۾ اڇي ڳوٺ تي چڙهائي ڪئي، جنهن ۾ چاڪر اڏيجو ۽ سوين بيگناهه ماڻهو قتل ٿيا.

ٽالپرن جو عروج ۽ سنڌ راڻي

جڏهن ٽالپر سردارن ڪلهوڙن کي هالاڻيءَ واري جنگ (1783ع) ۾ شڪست ڏئي سنڌ تي حڪومت قائم ڪئي ته قيدياڻي بڻيل سنڌ راڻي سندن حوالي ٿي. هاڻي ڪيترائي ٽالپر امير به هن سان شادي جا خواهشمند بڻيا. حڪمرانن فيصلو ڪيو ته

جيڪو شخص اقتدار تان هٿ کڻندو، اهو سنڌ راڻيءَ سان شادي ڪندو.

ان وقت مير باگي خان، جيڪو مير مرزي ٽالپر جو پٽ هو، اعلان ڪيو:
“مون کي حڪومت نه، پر سنڌ راڻي کپي”.

اهو اعلان سنڌ جي تاريخ ۾ محبت جي املهه مثال طور هميشه ياد رکيو ويندو.

مير باگي خان ۽ سنڌ راڻيءَ جي زندگي

مير فتح علي خان ٽالپر، جيڪو ٽالپرن جو اڳواڻ هو، سونيتيءَ جو سڱ مير باگي خان سان ڪرائي ڇڏيو. ان موقعي تي مير فتح علي خان فرمان جاري ڪيو ته:

- مير باگي خان گوني (ڦليليءَ) جي علائقي ۾ واهه کوٽائي.
- ان واهه جي پاڻيءَ سان جيڪا به زمين آباد ٿيندي، اها سنڌ راڻيءَ جي جاگير هوندي.

مير باگي خان ملڪيت ۽ اقتدار تان هٿ کڻي سنڌ راڻيءَ سان نڪاح ڪيو ۽ ڦليليءَ جي ڪناري تي “باگو واهه” کوٽائي، جنهن سان هزارين ايڪڙ زمين آباد ٿي. ساڳئي علائقي ۾ هن

"ٽنڊو باگو" شهر آباد ڪيو، جيڪو اڄ بدين ضلعي جو مرڪزي شهر آهي.

سنڌ راڻيءَ جي وفات ۽ مقبرو

سنڌ راڻي مريم عرف سونيتا سن 1790ع ڌاري وفات ڪري وئي. سندس وصيت موجب کيس ٽري پرسان سخي سلطان شاهه ديوانو جي قبرستان ۾ دفنايو ويو. مير باگي خان سندس قبر تي پٿر جو مقبرو ٺهرائي چوديواري ڏياري. اهو مقبرو اڄ به سندس يادگار طور موجود آهي.

مير باگي خان جو المناڪ انجام

مير باگي خان پاڻ به 1804ع ۾ شڪار دوران هڪ ڪاري نانگ جي ڏنگ کان فوت ٿي ويو. کيس ابتدا ۾ عمرڪوٽ ۾ دفنايو ويو ۽ وقت گذرڻ سان هو "واگهو فقير" جي نالي سان مقامي ماڻهن ۾ درويش ۽ پير جي حيثيت سان مشهور ٿي ويو. عمرڪوٽ ۾ سندس مقبرو اڄ به زيارتگاهه آهي.

تجزيو

سنڌ راڻي ۽ مير باگي خان جي ڪهاڻي اقتدار، عشق ۽ قربانيءَ جي سنگم جي عڪاسي ڪري ٿي.

- هڪ پاسي ڪلهوڙا حڪمرانن جا ظلم ۽ طاقت جا روپ نظر اچن ٿا.
- ٻئي پاسي مير باگي خان پنهنجي محبت لاءِ سڀ ڪجهه قربان ڪري محبت کي اقتدار کان وڌيڪ اهميت ڏئي ٿو.

هيءَ ڪهاڻي سنڌي سماج جي انهن انساني قدرن جي نشاندهي ڪري ٿي، جتي عورت رڳو حسن جو استعارو نه پر محبت، عزت ۽ وقار جي علامت آهي. مير باگي خان جو اهو اعلان:

"مونکي حڪومت نه پر سنڌ راڻي کپي"

سنڌ جي تاريخ ۾ محبت کي تخت تاج کان وڌيڪ عظمت ڏيڻ جو انوکو مثال آهي.

حوالا:

- "تاريخ معصومي" – مير معصوم بکري
- "فتح نامه سنڌ" – مير علي شير قانع ٺٽوي
- "طبقات اڪبري" – نظام الدين احمد بخشي
- مقامي روايتون ۽ بدين، عمرڪوٽ جي مڪاني تاريخي حوالا

جڏهن ڏارئي ارغون حاڪم جا ٻه پائر سنڌين هٿان مارجي ويا

رڪ سنڌي

سنڌ جي تاريخ ۾ ارغون ۽ ترخان دور کي اهڙو زمانو سڏيو وڃي ٿو، جنهن ۾ ملڪ نه فقط سياسي ورهاست جو شڪار ٿيو، پر ظلم، جبر ۽ ڏاڍ جا اهڃاڻ به پنهنجي سڀ کان ڳري صورت ۾ ظاهر ٿيا. هن دور ۾ سنڌ جي وحدت ٽٽڻ سان گڏ سنڌي قوم کي غلامي جي نئين زنجيرن ۾ ٻڌڻ جي ڪوشش ڪئي وئي، پر ساڳئي وقت سنڌي قبيلن جي بهادري ۽ مزاحمت به هڪ اهڙو داستان بڻجي وئي، جنهن کي وسارڻ ممڪن ناهي.

سنڌ جي ورهاست جو پس منظر

1555ع ۾ ارغون حڪمران مرزا شاهه حسن جي وفات ڪانپوءِ سنڌ ٻه حصن ۾ ورهائجي وئي. ٺٽو مرزا عيسيٰ ترخان جي قبضي ۾ آيو، جڏهن ته بکر تي سلطان محمود بکريءَ پنهنجي حڪومت قائم ڪئي. اهڙيءَ طرح سنڌ ٻن حاڪمن جي وچ ۾ ورهجي، سياسي انتشار ۽ جنگين جو ميدان بڻجي وئي.

سلطان محمود بکري اصل خوزستان (ايران) جي هڪ علائقي اصفهان سان واسطو رکندو هو. نوجوانيءَ ۾ ئي شاهه بيگ ارغون جي لشڪر ۾ شامل ٿي ويو ۽ پوءِ جلد بکر جي

علائقي جو ناظم بڻايو ويو. 1522ع کان وٺي مرزا شاهه حسن جي دور تائين به سندس حاڪميت برقرار رهي. هو هميشه ارغونن جو ساٿ ڏيندو رهيو، پر مرزا شاهه حسن جي موت بعد پاڻ به آزاديءَ سان حڪومت ڪرڻ لڳو.

ترخان ۽ بکريءَ جي دشمني

مرزا عيسيٰ ترخان ۽ محمود بکريءَ جي وچ ۾ هميشه دشمني قائم رهي. ٻنهي جا لشڪر ڪيترائي ڀيرا هڪٻئي جي مٿان ڪاهي پيا، پر فيصلائتو نتيجو نڪري نه سگهيو. مرزا عيسيٰ جي ٺٽي تي حڪومت ۽ محمود جي بکر تي خودمختياري، ٻنهي کي هڪ ٻئي لاءِ مستقل خطرو بڻائي ڇڏيو هو.

سنڌي قبيلن جي مزاحمت

محمود بکري پنهنجي سموري راڄ دوران سنڌي قبيلن کي دٻائڻ جي ڪوشش ڪندو رهيو، پر سنڌي به ڪنهن به حالت ۾ سندس حڪم مڃڻ لاءِ تيار نه هئا. ڌهر، ڏاريجا، ماڇي ۽ ٻيا ڪيترائي قبيلو موقعي ملندي ئي سندس فوجن تي ڪاهي پوندا هئا. تاريخدانن موجب محمود جي لشڪر کي بار بار سنڌي قبيلن جي سخت مزاحمت کي منهن ڏيڻو پيو.

انهن ئي حملا آورن ۾ هڪ املهه ڪاميابي سنڌين کي تڏهن ملي، جڏهن جنگ جي دوران سلطان محمود جا ٻه پٽ، **بابا احمد ۽ عبدالفتاح**، سنڌين جي هٿان مارجي ويا. هي واقعا

سنڌي قبيلن جي بهادريءَ جو روشن مثال آهن، جتي مقامي ماڻهو پنهنجي سرزمين جي حفاظت لاءِ جان ڪان به نه ڪيٻايو.

محمود جو راڄ ۽ انجام

محمود بکري پنهنجي حڪومت ۾ بکر ۽ ماتيلي کي آباد ڪرڻ جون ڪوششون ضرور ڪيون، پر سندس راڄ ۾ امن قائم نه ٿي سگهيو. هو لڳاتار ويڙهن ۾ جڪڙيل رهيو. سندس لاءِ سنڌي قبيلن جي مزاحمت هڪ اهڙو زخمي تير بڻيل رهي، جيڪو ڪڏهن به ناسور بڻجي پڄندو نه هو.

آخرڪار سلطان محمود بکري 30 مئي 1574ع تي 84 ورهين جي عمر ۾ وفات ڪري ويو. سندس ڏگهو راڄ جنگ، خونريزي ۽ مزاحمت سان ڀرپور رهيو، پر سنڌي قبيلن جي بهادريءَ جا داستان هميشه لاءِ تاريخ ۾ امر ٿي ويا.

نتيجو

ارغون ۽ ترخان دور جي سياسي ورهاست سنڌ لاءِ بدترين دور ثابت ٿي، پر اها به حقيقت آهي ته انهيءَ ئي دور ۾ سنڌي قوم پنهنجي بقا لاءِ جيئري جاکوڙ ڪندي رهي. سلطان محمود بکريءَ جا به ڀائر سنڌين هٿان مارجي وڃڻ، سنڌي قبيلن جي بهادريءَ ۽ مزاحمتي روح جو زندهه ثبوت آهي.

راجا پورس سڪندر مقدوني کي سنڌ مان ڪيئن پوئتي هٽڻ تي مجبور ڪيو؟

رڪ سنڌي

تمهيد

سڪندر مقدوني (Alexander the Great) دنيا جي انهن فاتحن مان هو، جن کي تاريخ هميشه ياد رکندي. پر جڏهن هو سنڌو ماٿري ۾ داخل ٿيو، تڏهن کيس اهڙي سخت مزاحمت کي منهن ڏيڻو پيو، جنهن کيس پنهنجي ئي لشڪر سان پسپائيءَ تي مجبور ڪري ڇڏيو. سنڌ جي آزادي پسند ماڻهن ۽ راجا پورس جهڙن سورمن کيس ڏيکاريو ته هن ڌرتيءَ کي ڪڏهن به مڪمل طور غلام نه بڻائي سگهجي.

سڪندر مقدوني ۽ سندس عالمي خواب

356ق.م ۾ مقدونيه ۾ پيدا ٿيل سڪندر پنهنجي پيءُ فلپ ٻئي جي وفات کان پوءِ تخت نشين ٿيو (336 ق.م). ننڍپڻ ۾ ارسطو جو شاگرد رهيو، جنهن کيس فلسفي، حڪمت ۽ حڪمرانيءَ جا سبق سيکاريا. پر سندس اصلي جنون دنيا فتح

ڪرڻ هو. يونان، ايران، شام، افغانستان ۽ مصر فتح ڪرڻ کان پوءِ هو هندستان ۽ سنڌ ڏانهن وڌيو.

سنڌ جي سياسي ۽ معاشي حيثيت

قديم سنڌ هڪ آزاد ۽ خودمختيار خطو هو. ان وقت سنڌ ۾ پنج وڏيون صوبائي رياستون هيون:

1. **اروڙ (سوگدي** – (راجا موسيڪاموس جي حڪومت.
2. **سيوهڻ (سنڌيمن** – (راجا سامبس جي حڪومت.
3. **پٽالا (هاٽوڪو حيدرآباد ۽ لاڙ** – (راجا موڪريس جي حڪومت.
4. **بيمباڪتا (ڪراچي ۽ لسٻيلو** – (اورتان قبيلي جو جمهوري راڄ.
5. **سمانگر (ٺٽو ۽ سجاول** – (يادونسي راجا سامبس جي حڪومت.

ان کان سواءِ ملتان ۽ ٻين علائقن ۾ مقامي راڄ هئا. سنڌ کي "سون جو گهر" سڏيو ويندو هو. پنيور جو بندرگاهه بين الاقوامي واپار جو مرڪز هو، جتان مصر جي اسڪندريه تائين سامان ويندو هو.

راجا پورس ۽ سڪندر جو ٽڪر

326 ق.م ۾ سڪندر سنڌو درياءَ جي ڪناري راجا پورس سان ٽڪر آيو. پورس وٽ لڳ ڀڳ 30 هزار پيادا، هزارين سوار ۽

200 جنگي هاٿي هئا. سندس لشڪر ۾ سنڌي ڪترين جو وڏو انگ موجود هو.

يوناني مؤرخ لکن ٿا ته پورس جا سپاهي وڏن ڪمانن ۽ ڊگهن تيرن سان وڙهندا هئا، جيڪي ڪنهن به مضبوط ڍال کي چيڀاٽيندا هئا. تلوارون ساڍا چار فوٽ ڊگهيون هونديون هيون، جن سان هو ٻنهي هٿن سان ڌڪ ڏيندا هئا.

سڪندر جي فوج کي وڏو نقصان ٿيو. پاڻ به زخمي ٿيو ۽ لشڪر ٿڪجي پيو. پليوٽارچ موجب:

”پورس خلاف جنگ ڪندي، سڪندري فوج جا حوصلا ٽٽي پيا. اها جنگ فتح نه پر هڪ وڏي شڪست هئي.“

آخرڪار، سڪندر مجبور ٿيو ته پورس کي عزت سان راجا مڃي.

سنڌ جي عوامي مزاحمت

پورس کان پوءِ به سڪندر کي سنڌ ۾ هر هنڌ مزاحمت جو سامهون ٿيو:

- **اروڙ** ۾ يوناني ڇانوڻي ساڙي ڇڏي وئي.
- **سيوهڻ** ۾ سردارن اعلان ڪيو“ :*اسان ديونيس کان وڌي آزاد آهيون، اطاعت کان بهتر آهي ته جنگ ۾ مرون*” .نتيجي ۾ هزارين ماڻهو مارجي ويا.

- **پٽالا (هاڻوڪو حيدرآباد)** ۾ يوناني فوج کي شهر مان تڙي ڪڍيو ويو.
- **ٺٽو ۽ ڪراچي** ۾ به سخت مقابلا ٿيا ۽ يوناني فوج کي وڏو نقصان رسيو.

ارئان لکي ٿو ته سنڌ جا ماڻهو هٿيارن ۾ گهٽ هوندي به دليريءَ ۾ بي مثال هئا ۽ پنهنجي وطن لاءِ جان قربان ڪرڻ کان نه ڪيٻائيندا هئا.

سڪندر جي پسپائي

سنڌ جي ماڻهن جي گڏيل مزاحمت، بيمارين ۽ فوج جي ٿڪاوٽ سڪندر کي مجبور ڪيو ته هو وڌيڪ اڳتي نه وڌي. نتيجي ۾ هو مڪران جي ڏکين رستن مان ٿيندو واپس بابل ويو، جتي 323 ق.م ۾ فقط 33 ورهين جي عمر ۾ وفات ڪري ويو.

ايچ. ٽي. لئمبرڪ لکي ٿو:

“سڪندر جي سنڌ ۾ مهم ڪنهن فتح نه پر هڪ رت سان رڱايل مصيبت هئي، جتي آزاديءَ جي تڙپ رکندڙ سنڌي هر هنڌ سندس رستو روڪيندا رهيا”.

نتيجو

راجا پورس ۽ سنڌ جي عوام جي مزاحمت سڪندر مقدوني کي اهو سيکاريو ته سنڌ جهڙي سرزمين تي آزاديءَ کي

زنجيرن ۾ جڪڙي نٿو سگهجي. يوناني مؤرخن به مڃيو ته سنڌ جا ماڻهو بهادر، سورما ۽ وطن سان بي انتها محبت ڪندڙ هئا. سڪندر کي جيتوڻيڪ دنيا "فاتح اعظم" سڏيندي رهي، پر سنڌ ۾ ڪيس شڪست جهڙي صورتحال کي منهن ڏيڻو پيو.

حوالا

1. Plutarch. *Parallel Lives: The Life of Alexander*. Loeb Classical Library, Harvard University Press.
2. Arrian. *The Anabasis of Alexander*. Translated by Aubrey de Sélincourt. Penguin Classics, 1971.
3. Robin Lane Fox. *Alexander the Great*. Penguin Books, 1973.
4. H. T. Lambrick. *Sindh: A General Introduction*. Oxford University Press, 1973.
5. Herodotus. *Histories*. Translated by A. D. Godley. Loeb Classical Library, Harvard University Press.